

PO SLEDOVIH MEDVEDA S KRIŽNE GORE

MEDNARODNI PRAVLJIČNI MOTIV AT 1910

V HAGIOGRAFIJI, IKONOGRAFIJI, LITERATURI IN USTNEM IZROČILU

V deseti knjigi Loških razgledov — 1963 — se je Emilijan Cevc spraševal: *Odkod je doma mojster križnogorskih fresk?* Do dokončnega odgovora bi mogli priti samo po srečnem naključju, vendar je že to, kar smo tedaj zvedeli, popolnoma zadovoljivo. Podpisani si zdajle v istem glasilu zastavljam drugo vprašanje: od kod se je vzela križnogorski medved? Ker pa skušnje kažejo, da so uredniki in bravci le redkokdaj zadovoljni samo z navadnim vprašanjem, sem naslov svojega današnjega prispevka zasukal za spoznanje bolj na učeno in primaknil zraven še podnaslov.

Če si želimo kolikor toliko zanesljivo spoznati križnogorskega medveda in njegovo zverinsko družčino, bomo morali iti kajpada precej daleč: prostorsko vsaj z Irskega in Škotskega čez celinsko Evropo na vzhod tja do Kavkaza in Mezopotamije, časovno od antičnega Ezopa skozi Srednji vek (ne samo krščanski!) mimo kljukca Münchhausna vse do pravljic, zajetih iz ljudskih ust v naših dneh. Le tako bo pred nami oživela stara pravljčna snov, ki v mednarodnem kazalu pravljčnih tipov po Aarne-Thompsonu nosi številko 1910.¹ Skozi čas in prostor se je ta snov prebijala po dveh tirih: po posvetnem, laičnem tiru, največ ustno, kot samostojna pravljica ali v povezavi z drugimi pravljicami; po nabožnem tiru, vtkana v življenjepise raznih svetnikov, najprej ustno, zelo zgodaj pa tudi pisno in v likovnih upodobitvah. Ti »svetniški« veji izročila se je folkloristika izogibala, najbrž zaradi skrbi, da bi ne bilo zamer s strani verujočih. Strah pa je bil nepotreben, saj so celo raziskovalci iz duhovniških vrst (s patri bolandisti vred!) povzdignili svoj kritični glas in povedali naravnost, da gre nič več in nič manj kot za pravljico, ki se je vsidrala v življenjepis tega, drugega, tretjega ... svetnika (če bi hoteli natanko prešteti vse, jih imamo zdajle v evidenci že več ko trideset).

Svetnikom dajem prednost tako zaradi dozdejšnje zapostavljenosti kakor tudi zato, ker svoj razgledni obhod danes nameravam začeti pri enem izmed svetih krotivcev zverine, pri Korbinijanu, misijonskem škofu na Bavarskem.

I.

V NABOŽEN OKVIR VPETO IZROČILO

1. Medved ubije tovorno (jezdno) žival svetniku-romarju

V prezbiteriju cerkve sv. Urha na Križni gori, uro hoda iz Stare Loke, je poimensko neznan slikar leta 1502 upodobil srečanje sv. Korbinijana z med-

Sl. 1. Freska neznanega slikarja — 1502 — v prezbiteriju cerkve na Križni gori:

A. Medved se naslaja s krvjo mule, ki jo je pravkar ubil.
(F. Stelè, Monumenta artis slovenicae I, 1935, fig. 118)

B. Medvedu so na Korbinijanov ukaz naložili tovar, ki ga je nosila ubita mula
(Po kopiji v Narodni galeriji v Ljubljani)

vedom (sl. 1, A-B). Upodobitev² ima za podlago legendo, kakor jo je neki menih iz gornjebavarskega samostana Tegernsee ali neki klerik iz cerkve sv. Marije v Freisingu pred letom 931 dodal skoraj dve stoletji starejšemu življenjepisu sv. Korbinijana. V na novo dodanem (interpoliranem) poglavju beremo o svetem Korbinijanu dobesedno takole:

X. Ubi ursum, qui saugmarium occidit, Romam portare saugmam iussit.

In ipso autem itinere Romae pergendo cum in Breones pervenit, iuxta silvam quandam in castris manebat. Sed dum custodes equorum incaute obdormierunt, ita ut nullus vigilaret, ursus e silva egrediens sagmarium viri Dei excerpens comedit. Mane autem facto, dum expergescebant custodes, invenerunt eundem ursum supra ipsum sagmarium iacentem et comedentem illum. Quod dum Ansericus, praedictus viri Dei minister, agnovit, beato Corbiniano dixit. Hoc autem vir Dei patienter ferens dixit eidem Anserico: »Tolle flagellum istum et vade ad eum et viriliter illum verbera et castiga pro delicto suo, quo nobis nocuit.« Quod cum ille agere formidavit, dixit ei vir Dei: »Vade et noli timere eum, sed, ut dixi tibi, fac ac postea mitte super eum sellam sagmarionam et sterne illum et illam sagmam super illum inpone et mina cum aliis cavallis in viam nostram.« Ipse vero Ansericus fecit, sicut praeceperat ei vir Dei, et adpositam super se sagmam, ipse ursus quasi domesticus equus eandem sagmam usque ad Romam perduxit, ibique a viro Dei dimissus, abiit viam suam.³

Korbinijan je umrl 8. septembra 725; v življenjepisu, ki ga je pred 769 sestavil freisinški škof Arbeo, njegov prvi biograf, še ni ne duha ne sluha o medvedu. S tem kajpada ni rečeno, da bi si bil šele v 10. stoletju izmislil medvedjo legendo neznan interpolator, bavarski duhovnik.⁴ Le-ta jo je samo povzel iz ustnega ali pisnega izročila, ki je — ne vemo kdaj — preneslo na bavarskega misijonskega škofa Korbinijana, kar so malo manj ko dvesto let prej pripisovali drugemu svetniku, Maksiminu, škofu iz Trierja v Porenju.

Anonimna Vita Maximini, nastala sredi 8. stoletja, med drugim še bolj zgovorno opisuje enak dogodek na poti v Rim, le da je junak Maksimin in da ima za sopotnika Martina:

Illisque in quodam castello venientibus, perrexit B. Martinus ad ipsum castellum ut cibos emeret... ibique S. reliquit Maximinum, ut custodiret eorum sarcinulas, et asellum simul cum sportellis. Cumque S. Maxs, sopore fatigatus et itinere, somno dedisset corpus, ecce ursus de saltu egressus asellum arripuit, eumque secum deportatus devoravit. Cumque reversus fuisset B. Martinus, et Sanctum excitasset Maximinum, dixit ei: »Quid fecisti frater Maximine?« »Sopore, ait, deprehensus fui, et hic paululum caput reclinavi.« »Asellum, inquit, nostrum ubi habes?« Et ille respondit: »Nescio«. Ipse vero S. Mart. ei feram ostendit, quae devoraverat eum... Tunc venerabilis S. Maximinus vocavit ipsam feram, praecipitque ei...: »Veni, sequere me... Quod ipse (asellus) faciebat, fac et ipse!« Onerat ei onera, quae ipse asellus ferre consueverat. Ipse vero ursus... perrexit cum illo, obedientiam exhibens, usque dum limina B. Petri venissent Apostoli. Oratione autem peracta, Sanctorumque reliquiis... honoratis, reversi sunt usque ad locum, cuius Urseria villa vocabulum est, et cum eis ursus deportans onera eorum. Tunc B. Maximinus dixit eidem urso: »Perge quo vis, et vide nullum noceas, nullum laedas, et a nullo noceri poteris.«⁵

Medtem ko je Korbinijana na poti v Rim spremljal služabnik (»minister«) Ansericus, stoji Maksiminov sopotnik Martin višje na družbeni lestvici, saj je pravcati družabnik⁶ in se temu primerno tudi obnaša: Maksiminu najprej izroči v varstvo prtljago in potlej se mu ne boji oponesti nebudnost. Kakor smo videli, biograf pritika obema imenom enak atribut B(eatus) ali S(anctus), zato je moč zlahka razumeti, kako je prišlo do tega, da Martina srečamo tudi samega, brez Maksimina, čigar vlogo je prevzel; včasih namreč nastopa on kot čudodelec, še z mlajšim spremljeavcem ob strani (po imenu Bric; ker pa se pri osamosvojenem Martinu namesto medveda prikaže volk, kaj več kasneje).

Skoraj enako kot dosedanjim »romarjem« se je godilo sv. Humbertu (25. marca), ustanovitelju samostana Maroilles v škofiji Cambrai (Hainaut):

Na skupno pot proti Rimu so se vzdignili trije: zraven Humberta še Amandus in Nicasius kot spremljeavca. *Iter illis prospero cursu agentibus, dum quadam die fatigati ex itinere residerent et alimentis jejuna corpora recrearent; ecce subito ex silva, quae forte contigua erat, mirae magnitudinis ursus prorepat, apprehendit unum ex sommariis eorum, quem in terram prosternens suffocavit.* Ko bi popotniki radi šli naprej, pogrešijo svojega tovrnega konja. Hlapčič, poslan, da bi ga poiskal, res naleti nanj, vendar v medvedjih krempljih, pa se hudo prestraši in odhiti po sv. Humberta. Le-ta *invenit equum evisceratum, iuxtaque sanguine cruentatum.* Zveri takoj ukaže: *»Quia tu nostrum... necasti iumentum, oportet ut... sarcinulas nostras toto peregrinationis nostrae itinere obedienter feras!«* Medved onus patienter suscipit in šele pred vrati Rima ga sveti mož odpusti.⁷

Tudi sv. Nicefor (28. maja), škof v vzhodnoistrskem mestecu Pićan/Pedena, je bil klican v Rim oziroma najprej k patriarhu v Oglej na zagovor zaradi ovadbe, da spi s svojima mladima nečakinjama.

Na pot se je odpravil v spremstvu nečakinj, prtljago pa so naložili na mulo oz. osla. Nekje pri Buzetu je na prošnjo domačinov, prizadetih od suše, priklical iz skale močan studenec, nato pa še drugega blizu Kubeda in tretjega naprej proti Trstu. *Ma venendo notte, e volendo egli soggiornare nell'hosteria, senza pastore fece cacciare il mulo alla pastura, et andando egli errando lontano dalla casa, fù da vn'Orso diuorato. Onde cercandolo la seguente mattina quelle dongelle, et vltimamente trouatolo, che vn' Orso lo mangiaua tutte piene di timore, e spauento, ricorsero al S. Vescouo il quale ordinò subito à quelle verginelle, che commettersero all'Orso in nome suo che si lasciasse condurre a sè, il quale humiliandosi le seguìua, et uenendo inanti il S. Vecchio, dissegli, Fiera belua, poiche tu hai ucciso quello, che mi portaua deui supplire al suo m(anca)mento, l'Orso si gettò subito a terra, et si lasciò imporre la Valise.⁸*

Tako v knjigi iz leta 1611, sam pa sem nedavno slišal pripovedovati o tem malce drugače:

Sl. 2. Sv. Korbinijan ima ob nogah medveda z bisago na hrbtu. Lesena podoba iz muzeja v Škofji Loki (Foto: Matija Pavlovec)

Sl. 3. Sv. Nicefor z medvedom ob nogah. Pićan/Pedena v Istri, marmor v glavnem oltarju župnijske (nekdanj škofijske) cerkve (Foto: Borut Uršič)

Sveti Nicefor je ima jenu nečakinju, Anu, za sluškinju. A Pićanci su mislili zlo o njima i su ga tužili sv. ocu papi. I onda papa je poslao neka dođe na raport.

I onda su se spremili, si uzeli biságe i su putovali. Pa su došli do Lupoglava, tuka su počinili. I dokle su spavali, je doša vuk i zakla tovara.

Onda se je probudila ta Ana i je rekla:

»Striče moj, ko će nam nositi biságe?«

A on mirno je reka: »Ko je zaklao, onaj će je nositi!«

I je doša vuk, je ša pod bašto. I kad su došli do mora, on je reka:

»Ana, skini biságe!«

Ona je morala poslušat i on je stavil ogrtač (na more), je stavil biságe (gore) a Ana je imala malo straha. I je iša on anke i blagoslovil i via oltre il mare i su došli u Akvileju. Anu su poslali k časnim sestrama, a on je čekal in sala d'aspetto. I je gledal, kamo će objesit taj kapot. Ciodo no ghe iera... I je objesil na sunčeve zrake.

Alora je doša patriarka i kad je vidio da to visi, je vidio da je (Nicefor) lažno optužen i ni trebalo do pape...⁹

Poglavitni razloček med variantama 1611—1974 je v tem, da se je medved prelevil v volka. Vmes so sicer pretekla tri stoletja in pol, vendar zamenjava medveda z volkom (in narobe) ni nujno najnovejšega datuma. Potrdilo za to prihaja iz samega Pićna: tako marmornati sv. Nicefor v glavnem oltarju (sl. 3) kakor slabo ohranjeni kamniti svetnik v niši na cerkvenem pročelju imata ob nogah medveda, medtem ko na platneni podobi v stranskem oltarju zraven Nicefora zleknjena žival spominja bolj na volka.

Po južnotirolskem krajevnem izročilu naj bi bil šel na pot v Rim tudi »apostol Dolomitov« sv. Lukan/Lugano (20. jun.), domnevni škof v kraju Säben/Sabbione, kjer je prvotno imela svoj sedež briksenska škofija; pri papežu so ga zatožili, da je v postnem času dovolil uživanje mlečnih izdelkov, pa se je moral iti opravičevat. Med potjo mu je jezdnega konja raztrgal velik medved, ki je bil potlej sam prisiljen prevzeti vlogo jezdne živali vse do Rima.¹⁰

V Rim je po opravičilih moral nekoč tudi sv. Marin (4. sept.), ki je živel v divjini blizu mesta Rimini. Ko se je že vračal proti domu — zaradi starosti sedé na oslu — mu je divji medved raztrgal osla. Sveti mož, ne bodi len, pa je brž nataknil oslovo uzdo medvedu in na njem potlej lepo jezdil do svojega domovanja.¹¹

In ne nazadnje je baje imel težave z medvedom še en sveti mož, Remedij/Romedij (15. jan.) iz južnotirolske doline Non, ko je potoval v Trident. V njegovem življenjepisu iz časa ok. 1300 beremo med drugim:

Beatus Remedius quendam parvum equum habebat in quo prae nimia lassitudine et senio aggravatus ipse ascendebat interdum. Dum ipsum equum quodam die, sicut de more solitus erat, forte ad pasqua declinaret, venit ursus rapiens ipsum, et ipsum protinus devoravit et extinxit. Ad quem cum discipulus eius David... accessisset, equum ipsum extinctum videns, Sancto Confessori Remedio festinanter accurrit, et de equi morte et ursi ferocitate nunciavit. Sledi svetnikov ukaz učencu Davidu, naj v božjem imenu nadene medvedu konjsko uzdo in ga pripelje k njemu. Zver postane krotka kot jagnje, Remedij jo zajaše in počasi nadaljuje pot proti Tridentu.¹²

Sl. 4. Sv. Martin spi, volk se pripravlja na tó, da mu bo raztrgal osla. Koloriran lesorez iz knjige: *La Vie et Miracles de Monseigneur Saint Martin*. Tours 1496 (Foto: Bibliothèque Nationale, Paris)

2. Volk ubije tovorno (jezdno, vprežno) žival sv. Martinu in še komu

Med »romarji« oz. v njihovem spremstvu smo prejle srečali tudi sv. Martina. Včasih nastopa s pomočnikom/učencem ob strani, v nekih francoskih zgodbah in v slovenski pa kar sam. Svetnikovo popotovanje — namembni kraj(i) ni(so) znan(i) — lahko štejemo za posrečen legendarni okvir. Pariška Bibliothèque Nationale hrani nekaj izdaj ilustrirane inkunabule o »Življenju in čudežih gospoda sv. Martina«. ¹³

Naslovni junak (v družbi s sv. Bricem) med križarjenjem po Franciji doživlja vse mogoče, čudeži se vrstijo kakor na tekočem traku. Ko npr. svetnik nekje na prostem zaspí, njegov zvesti »oproda« vtakne v tla dve popotni palici, eno k njegovi glavi, drugo k nogam. Ponoči iz palic zraseta dve drevesi, ozelenita in zjutraj že dajeta senco. Predrznež, ki si dovoli eno posekati za kurjavo, si kmalu po tistem zlomi vrat... Pri kraju Oralle sreča Martin dve ženski, ki nosita vođo od studenca v dolini. Obe poprosi pijače zase in za osla, ustreže pa mu le ena. Svetnik prikliče iz tal močan vodni izvirek. V skali je za spomin ostal odtis oslove podkve... In tako naprej. V vrsti Martinovih čudežev je kajpada tudi nam dobro znana dogodivščina z zverjo — opisana in upodobljena (sl. 4 in 5) — le da namesto medveda tokrat nastopi volk:

Nekega dne, ko je Martin prišel do Laussaya pri Poitiersu (Poitiers?), ni našel nikogar, ki bi ga bil vzel pod streho, naj je še tako prosil, češ da je hudo utrujen od ježe na oslu (ni si bil namreč preskrbel konja). Ustavil se je pod drevesom na robu travnika, razjahal osla, ga peljal privezat k bližnjemu drevcu in se priporočil bogu, da bi mu ga varoval.

Tedaj si Martin pripravi ležišče blizu za svojim oslom in za zglavje vzame tri kamne od vinske preše in zdolaj in naokoli dene še lepo zeleno travo. In kmalu po tistem, ko je legel, je prišel volk, ki je snedel njegovega osla. Tedaj je bil Martin hudo žalosten in je začel na volka strašno kričati.¹⁴

Na travniku, kjer si je bil prejšnji večer nabral trave za pod glavo, so mu kosci povedali, da morajo vsako leto odpeljati vse seno za kraljeve konje. Ko je Martin odkril, da mu je volk snedel osla, in videl, koliko dela imajo ljudje s prevozom sena kralju, je vzdignil roko in tisti travnik preklel, da tam ne bi nikoli več klila trava in se nobena žival ne bi mogla pasti...

Tu je bilo pričakovati, da bo svetnik nemara prisilil volka pomagati koscem pri prevozu sena, v resnici jih je le po hitrem postopku rešil dela na tistem »prekletem travniku«; kaj je bilo potlej z volkom, pa ni nobenega sporočila.

Hagiografska in ikonografska komponenta zgodbe o volku sta tu ozko povezani. Zraven lesoreza (sl. 5) ali pod njim (sl. 4) je zgoščen opis dogodka, nad lesorezom pa naslov oz. »legenda« k upodobitvi: »Medtem ko je sv. Martin spal na travniku, mu je volk snedel osla, kar ga je močno užalostilo«.

Prizor z volkom, ki je izrabil svetnikovo spanje za napad na osla, v dveh inkunabulah ni upodobljen obakrat enako, ampak vsakokrat malo drugače (sl. 4 in 5). Mimo skupnih črt (škof Martin spi z mitro, glavo si podpira z dlanjo, pomočnik — Bric — s knjigo v rokah opazuje dogajanje; v ozadju iz popotnih palic zrasli drevesi) so zlahka vidni tudi razločki: pomočnik je enkrat sredi med drevesoma, na obzorju stavba v razvalinah, posebej živahna živalska skupina na manjšem lesorezu, kjer je svetnik levo (ena izmed dveh upodobitev je v zasnovi le zrcalna podoba druge).

O katerem sv. Martinu teče tu beseda, se ne mislim vbadati posebej. Gre za izrazito pravljичne vložke v legendarno gradivo, zato od iskanja zvez s škofom Martinom iz Toursa ali katerim drugim manj znanim Martinom (npr. opat M. Vertavensis — po mestu Vertou, dep. Loire — Inférieure) ni pričakovati večje jasnosti.

Comment saint martin estant couche en vng pze le
loup menga son asne dont il fut moult dolent.

Loz fist mar
ti son giste
vng peu arriere de
son asne et pour le
cheuet de son lit il
print trois pierres
et belle herbe verte
mist dessoubz et au
tour pour vmbrois-
er. Et vng petit a-
pres q il fut couche
il vint vng loup qui
menga son asne. La
fut martin moult
dolēt et a huc le loup moult fort. Si sen allabers le pze ou
il auoit pris lherbe ou il trouua de poures gés q la estoēt

Sl. 5. Volk se je pravkar lotil svetnikovega osla. Iz neke druge izdaje inkunabule o življenju in čudežih sv. Martina

V kraju La Celle-sur-Nièvre (dep. Nièvre) je bila natanko pred sto leti zapisana legenda o sv. Martinu mlinarju :

Ko je bil dobri sv. Martin mlinar, je za svoje delo imel osla. Vsako jutro ga je obložil z vrečami in hodil vračat moko svojim strankam. Ponoči, ko je v mlinu mlelo, se je osel pasel na travniku. Nekoč pa je sv. Martin našel, da mu je volk snedel tri četrt osla. Polastil se je volka in mu rekel:

»Ti si snedel mojega osla. Prav, ampak ti ga boš zamenjal in delal kakor on!«

Popeljal je žival s sabo, čeprav je renčala, jo ukrotil in porabljal kakor poprejšnjega osla, da je prenašal moko v vrečah.¹⁵

Po kakšnih skritih poteh in zvezah pa je sv. Martin s travnika pri francoskem mestu Poitiers ali iz mlina v dep. Nièvre prišel med zahodne Slovence, ki so po njem ozvezdje Ursa Maior imenovali »sv. Martina voz« (Slavina na Pivki 1818) ali »Martinov voz« (Goriška 1880, ok. Cerknice 1897), dve zvezdi iz istega ozvezdja (ζ in η UM) pa »vol« in »volk« (Ilirska Bistrica 1818), še ne vemo.¹⁶ Za razlago teh imen in povezavo med njimi je leta 1872 na srečo poskrbel kmečki fant iz Zemona pri Ilirski Bistrici s tole povedko:

Od Voza pravijo, da je na njem sveti Martin peljal drva iz gozda pa da je prišel vuk in se zaletel v vola, pa mu vola zaklal, in oje prelomil, zato da stoji oje na stran; pa da je vuka vpregel k volu, da mu je mogel peljati drva, pa vuk da je vlekel v gozd, vol pa iz gozda.¹⁷

Na rob ti povedki sem leta 1974 pripisal, »da po svoje povzema, nadaljuje in varira hagiografsko in ikonografsko dobro znano in zelo razširjeno snov. Drznost domišljije, ki so ž njo naši predniki privzdignili in prenesli na nebo vse skupaj — voznika Martina, njegov voz, vola in volka — je enkratna. Vendar se ne dá čisto zavreči druga misel: naj bi bil sv. Martin samo spodrinil neznanega predkrščanskega junaka.«¹⁸ Šele kasneje sem spoznal vzporedne astralne zgodbe (pri Hrvatih, Romunih in Bolgarih), ki nam seveda narekujejo nekaj dopolnil; na vrsto bojo prišla v drugem poglavju, med laičnimi izročili.

K martinovskemu razdelku — z volkom v nasprotni vlogi — pa kaže »pripeti« (da ne bi odpirali nove rubrike) še nekaj svetih junakov, ki o njih ne vemo kaj prida novega, če izvzamemo njih imena in kraje njihovega delovanja. Oddaljenost teh krajev kajpada ne bi smela biti opravičilo, da manj znane, tako ali drugače lokalno omejene svetnike odpravimo z enim zamahom. Pri vsakem izmed njih bi namreč brez dvoma našli kaj nemara celo tipološko mikavnega, vendar bi preiskava terjala nesorazmernih naporov, izdatkov, časa, ogledov in situ ipd. Korespondenčnemu reševanju stvari sem se po nekaj neuspešnih poskusih (začel sem bil z bližnjimi in lažjimi primeri!) rajši odpovedal. Če pa bi se kdo vseeno želel spoprijeti z nalogo, ki je kljub težavam (ali prav zaradi njih!) še zmerom mikavna, naj tule naštejemo — po abecedi — vsaj imena teh svetih junakov in k njim prve orientacijske podatke, kolikor so mi na voljo.

Sv. Austroberta (10. febr.), opatica samostana Pavilly v Belgiji: prisilila volka-ubijavca prevzeti delo osla, ki je prenašal perilo od samostana Jumièges in nazaj. V ti čudni svetniški družini doslej prva ženska.¹⁹

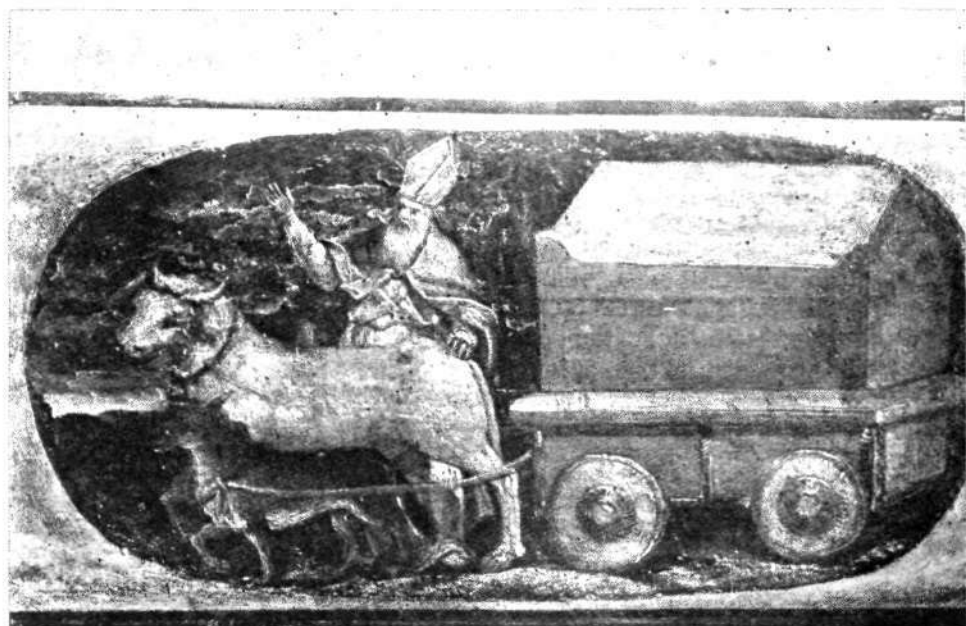
Saint Malo/Machutus/Maclovius Aletensis (15. nov.) — atribut: volk, otovorjen namesto snedenega osla.²⁰

Saint Poppo: svetnikov tovor na hrbtu volka, ki je raztrgal osla.²¹

Saint Psalmet/Psalmodius (14. jun.): prisilil volka prenašati tovore namesto ubitega osla. Ima cerkev v kraju Eymoutiers — Limousin.²²

Sl. 6. Prevoz sarkofaga s trikraljevskimi relikvijami. Bazilika Sant' Eustorgio v Milanu.
A. Kamnit relief iz 12. stol., vzdian visoko v 4. slopu med glavno in južno ladjo. V
voz sta vprežena še oba vola. Spredaj pogonič, zadaj svetnik. Foto: Fabio Sacchi, 1984.

B. »Il Duchino«, P. C. Landriani, proti koncu 16. stoletja. Ubitega vola je zamenjal
volk, ki vleče voz skupaj z volom. Zadaj svetnik v škofovski opravi. (Slika je 1982
izginila!) (Iz knjige: P. Spreafico, *La basilica di S. Eustorgio*. Milano 1976, tav. XXVIII.)

3. Zver ubije vola med prevozom svetniških relikvij

S. Eustorgio (6. jun.):²³ gubernator v Milanu, kjer si ga je ljudstvo izbralo za škofa (ok. 343), je šel v Konstantinopol po razrešnico iz državne službe in Konstans, najmlajši Konstantinov sin, mu je baje podaril relikvije sv. treh kraljev. Eust. naj bi bil te relikvije prepeljal v kamnitem sarkofagu iz Dalmacije čez morje in v Italiji nadaljeval pot po suhem. Ko je sprevod z volovsko vprego prenočeval nekje v Abruzzih (v kraju Villetta), je volk ubil enega vola, škof pa je na njegovo mesto vpregel zver in s to mešano vprego pripeljal relikvije tik pred Milan. Tu je sarkofag namah postal tako težak, da se voz ni mogel več premakniti. Božje znamenje: prav tam je zrastle »trikraljevska«/Eustorgijeva bazilika.

Medtem ko evangelij molči, ustno izročilo pravi, da so se trije modri vrnili v svoje kraje in po Kristusovem križanju umrli kot mučenci za novo vero. Iz Jeruzalema, kjer so baje ležali v skupnem grobu, naj bi jih bila v 4. stoletju sv. Helena preselila v Carigrad, sv. Eustorgij pa v Milan. V Eustorgijevi baziliki imajo sv. trije kralji v desni ladji posebno kapelo, kjer je mogočen marmornat grob. (Strokovnjaki mislijo, da gre za že prej rabljen sarkofag ajdovskega imenitnika iz pozne cesarske dobe.) V ta grob so bile v prvi polovici tisočletja nemara res položene nekakšne relikvije (sv. Ambrož jih sicer ne omenja!) in v kamen vsekani napis *Sepulcrum Trium Magorum*. Ko so relikvije na ukaz Friderika I. Rdečebradca leta 1164 odnesli v Köln (»Kelmorajnska«), češčenje treh kraljev v Milanu še malo ni ugasnilo. Za to so skrbeli posebna bratovščina (Confraternita dei Magi), milanski gospodje Visconti, ljudska pobožnost. Čeprav je bil grob prazen, so na prednji strani vdolbli vanj slepo okence za polaganje sveč.

O tem, kdaj je čudež z volkom prišel v legendo o prevozu trikraljevskih relikvij, smo danes še v negotovosti. Hagiografskih pričevanj ne poznamo. Ikonografija je tokrat bolj zgovorna: romanski relief iz 12. stoletja²⁴ (sl. 6 A; njegovo prvotno mesto ni znano, danes je nameščen visoko med polstebroma v četrtem stolu med glavno in južno ladjo) kaže v voz s sarkofagom vprežen par volov, vendar je treba tu postulirati še drug tak relief »dvojček« z nadaljevanjem zgodbe. (Ob neštetihi prezidavah, rušenjih, »restavracijah« in drugih nesrečah, ki so zadele baziliko sv. Eustorgija, je bilo toliko spomenikov založenih, »zgubljenih«, uničenih, da ni nič čudnega, če je tudi prizor z vprego vol & zver »pogrešan«!) Na srečo si vsaj za silo lahko pomagamo s skromnim in razmeroma poznim slikarskim nadomestilom: v kapeli treh kraljev je do leta 1982^{24a} visela na steni zraven sarkofaga lesena podolgovata deščica (nekdanja oltarna predela?), kjer je bilo v sredi predstavljeno Kristusovo rojstvo, z obeh strani pa prevoz trikraljevskega sarkofaga, kakor ga je proti koncu 16. stoletja oblikoval — kompozicijsko očitno v tradicionalnem duhu, po danih vzorcih — slikar Paolo Camillo Landriani, »il Duchino« (ca. 1560—ca. 1618): desno volk napade vola, levo taisti volk že vleče voz, vprežen skupaj z drugim volom (sl. 6 B).

Saint Viance/Vincentianus, škof mesta Limoges (dep. Haute-Vienne), češčen v škofiji Tulle: umrl kot puščavnik v limousinskih gozdovih; njegov tovariš in prijatelj Savinien, ki ga je angel obvestil o smrti, je uredil vse potrebno za prevoz posmrtnih ostankov. Telo, položeno na voz s štirimi kolesi, sta vlekla dva vola. Med postankom sredi gozda so ju spustili na jaso in takrat je enega raztrgal medved. St. Viance je naredil svoj prvi čudež:

Sl. 7. Vol in medved vlečeta voz z umrlim sv. Viansom. Medaljon — emajl — na relikviariju v cerkvi Saint-Viance, 1251—1275). (M. M. Gauthier, Emaux Limousins champlevés de XIIe XIIIe XIVe siècles. Paris 1950, pl. 50)

Savinieniu je dal moč, da je medveda vpregel v jarem skupaj z drugim volom. In prav ta detajl je vgraviran v stranico relikviarija iz 3. četrtine 13. stoletja (sl. 7, iz cerkve Saint-Viance; medtem ko teksti vztrajno govorijo o medvedu, zraven vola vprežena zver skorajda bolj spominja na volka).²⁵

4. Medved/volk ubije (svetnikovo) domačo žival pri oranju

Med napadi zveri na domače živali bi mogli morda šteti za najhujšega napad, ki ovira ali onemogoča eno temeljnih človeških aktivnosti za pridobivanje hrane, poljedelstvo. V bolgarskem ustnem izročilu je doseglo naš čas — ohranjeno kot ajtiološka povedka »Zakaj volk ne davi vola« — čudovito pričevanje, ki ga velja postaviti na čelo te skupine. Tokratni junak ni nobeden od svetnikov, ampak sam »Djado Gospod« (Bog Oče, dobesedno Bog-Ded). Pogosto citirani varianti izpod konca prejšnjega stoletja (1892)²⁶ pa vendarle manjka nekaj pomembnih nadržbnosti, ki odlikujejo besedilo, napisano v območju Varne še leta 1955 iz žive govornice. Navajam ga v slovenski preobleki:

Zakaj volk ne davi vola

Ko je Gospod izgnal Adama in Evo iz raja, nista znala delati, da bi se prehranila in oblekla. In Gospod ju je gledal od zgoraj, kako sta uboga reveža hodila po zemlji gola, bosa, lačna, in sta se mu zasmilila, kakor je pač očetu hučo gledati lastne otroke, če so lačni in trpijo...

Da bi jima pomagal, se je Djado Gospod spremenil v starca in šel dol na zemljo in začel učiti ženo presti in tkati, da se oblečeta, moža pa je učil orati, da si pridobi kruh. Vpregel je dva vola in stopil za ralo. Popoldne se je utrudil — sonce ga je

opeklo in se je utrudil — star človek pač! In je pustil vola, da se paseta, on pa je legel v senco, da bi zaspal in se odpočil. Ko se je zbudil, gleda — enega vola ni! Drugi pa mu reče — živali so govorile takrat — da ga je volk zadavil in snedel. Gospod pa je ujel volka, ga vpregel v jarem z drugim volom in ju pognal. Vol se je napel in potegnil ralo naprej, volk pa je bil ob sapo, zapletle so se mu noge in je padel v brazdo.

In Djado Gospod mu je rekel: »Ali vidiš, kolikšna je tvoja moč? Mar se lahko meriš z volom? Odslej zanaprej naj te vol goni, ti pa boš bežal; če ne zbežiš, te bo nabodel z rogmi!«

In od tistihmal je ostalo, da volk ne davi vola. Če vidi vola — od daleč zbeži. Ovco davi, kozo, osla, konja, kravo — vsakršno žival, samo vola si ne upa daviti in pred volom beži.²⁷

Ker se bomo k ti nenavadni bolgarski zgodbi z Dedom-Bogom kot kulturnim junakom še povrnili, mirno lahko nadaljujemo pregled naših zgodb. Prizorišče napada je zmerom njiva, kjer svetnik sam ali njegov pomočnik, hlapec, podložnik ... orje z eno živaljo ali s parom. Svetnik poseže v dogajanje

Sl. 8. Medved vprežen v plug namesto vola, ki leži ubit na robu njive. Lesorez št. 2 iz knjige: T. Lirar, Schwäbische Chronik (Ulm 1485)

V švicarskem večjezičnem prostoru ima ta svetnik več ljubkovalnih imen: Sogn Glieci — Sant Lucei — Sant' Uguccio

Sl. 9. Ročno risana inicialka D iz 1. izd. Lirarjeve Chronik (1485, Ulm) v univerzitetni knjižnici v Zürichu. Foto: P. Scheidegger

osebno ali tako, da ukroti zver z besedo ali s prenosom volje-moči na daljavo, naravnost ali po svojem odposlancu, kmetu, sodelavcu ipd.

Saint Jacques/Jakob iz kraja Tarentaise v Savoiji (16. jan.): ukazal medvedu, naj prevzame mesto njegove žrtve — vola, ki je bil poprej vprežen v plug.²⁸

Sv. Lucij/Luguz/Glieci: zavetnik mesta Cuera/Chur v Sivem kantonu (Grischun/Graubünden) v Švici: v inkunabuli iz leta 1485 piše o njem med drugim:

Vnd ein ber schlüg ym ein ochssen zû tod. als er bawet do pant er den beren an des ochssen stat vnd müst ziehen. als der ochs gethûn hett.²⁹

Sv. Kliment in medved:

Nekoč je sv. Klimentu medved pojedel enega vola, in nato je (namesto vola) vzel medveda: ko je bilo treba orati, ga je vpregel v jarem in tako obdeloval zemljo. Z medvedom si je pomagal kot z navadnim volom, saj je bil popolnoma poslušen, kakor je pač ukazal sv. Kliment. Tako je ž njim delal tri leta, potlej ga je spustil.³⁰

Ta ljudska legenda iz leta 1969 pripisuje sv. Klimentu nekaj, kar je povsod drugod v zvezi s sv. Naumom. Ker gre za domača svetnika, oba iz Ohrida, prenosa-zamenjave ni moč zvrčati samo na »pozabljivost« informatorja, ampak kaže pomisliti tudi na podobne primere osamosvajanja ali podvajanja pri drugih krotiteljih zveri (Maksimim-Martin, Leone-Marino, Hervé-Houarniaule).

Sv. Naum (20. jun./3. jul.): pri tem makedonskem svetniku sem seveda dolžan na kratko povzeti, kar sem v zvezi z njegovim ukročenim medvedom pisal pred 12 leti,³¹ še prej pa poročati, kaj sem novega zvedel o stvari od takrat do danes.

Pravo presenečenje je pečatnik Naumovega samostana ob Ohridskem jezeru.^{31a} V oddeljenem osrednjem prostoru stoji sv. Naum. Na njegovi levi je stilizirano medvedje čudo: vola in medveda, podana v obrisu, v brezprostorju, povezuje jarem, ločuje pa ralo; na njegovi desni je na eno koleno pokleknil po turško oblečen in pokrit moški; z roko kaže svetnika: »Glejte, tale je!« (*Ište bu dur*),^{31b} tako je napisano na črni površini čaše, ki predstavlja še eno čudo: stavo med pašo/begom in igumanom. Ta je spustil z obzidja v jezero polno čašo vina: v znamenje, da sv. Naum ne odobrava predaje samostana nevernikom, se čaša ni razbila in vino ne razlilo, paša/beg pa je spoznal svetnikovo moč. Ta, ki je pečatnik oblikoval, je skoraj tako spretno kot pisci hieroglifov spravil na majhno površino veliko sporočil (zraven že omenjenih tudi: model samostana, na banderolo/philaktero položeno dlan,^{31c} za dekorativno polnilo »praznih« prostorov pa 8 rozet, 6 uokvirjenih rombov, 2 nedoločena rastlinska okraska, morda tulipanova cvetova, 1 odprt tulipanov cvet z listoma) in serijo napisov v grščini:

Pri svetnikovi glavi, levo: ΑΓΙΟC/ΝΑΟΥΜ, desno: Ο ΘΑΥ/ΜΑΤΟΥΡΓΟC; ob nogah, prva vrsta: ΧΑΡΙΝ ΠΑΡΑC/Χ8 ΧΡΙCΤΕ ΤΟΙC; druga vrsta: [. . .] ΗC ΠΟΥΟΙC; nad čašo, navpično, v okvirčku: Θ-ΑΥ-ΜΑ; okoli in okoli v obrobnem pasu pa: + CΘΡΑΓΙC ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΚΗ [. . .] ΤΗC ΠΡΩΤΗC ΙCΤΙΝΙΑΝΗC ΑΧΡΙΑΩΝ Τ8 ΟCΙ8 ΠΑΤΡΟC ΗΜΩΝ ΝΑΟΥΜ ΤΟΥ ΘΑΥ-ΜΑΤΟΥΡΓΟΥ .^{31d}

Sl. 10. Kopija prvega (izgubljenega) pečatnika Naumovega samostana ob Ohridskem jezeru. Cerkveni muzej v Sofiji. (Tu iz zbornika »Naum Ohridski«, Ohrid 1985, str. 31)

Sl. 11. Odtis s pečatnika samostana Sv. Naum, 1774. (Gl. Lihnid 5, 1983, str. 15)

Stari pečatnik ni ohranjen; imamo samo odtis, ki je zanj poskrbel samostanski sekretar Dimitrija Petru iz Ohrida na str. 154 rokopisne samostanske kronike v zadnji četrtini prejšnjega stoletja. Na srečo so po »starem« pečatniku (ker je bil del površine obrabljen, zlizan) dali narediti kopijo. Le-ta odstopa od izvirnika samo v malenkostih (med drugim ima 2 mm večji premer), vendar je lepo berljiva, ker je bila najbrž v rabi krajši čas; hrani jo cerkveni muzej v Sofiji (sl. 10). Obstoji pa še novejši samostanski pečatnik iz leta 1774 (sl. 11): sv. Naum, spredaj, s svojim telesom in ohlapnimi oblačili delno zakriva voz (štirikolesni?); vanj sta skupaj vprežena medved in vol; svetnik, voz in obe živali so zajeti v globinski zapovrstnosti in postavljeni vsaj približno v pokrajino z (zdravilnim?) grmom. Prav po teh prvinah se novi, datirani pečatnik bistveno razhaja s starejšim, nedatiranim, ki po stilnem videzu ne more biti iz začetka 18. stoletja, ampak je med obema moralo preteči kakšno stoletje.

Če se bo pokazalo, da je ta slutnja pravilna (še zmerom niso izkoriščeni vsi potencialni elementi za natančnejšo časovno uvrstitev starega pečatnika, kot npr. oblačilo klečečega moškega, paleografska analiza napisov, krajšav, ligatur ipd.), bo kajpada avtomatično padla tudi moja prejšnja trditev, češ da najstarejše ikonografsko pričevanje o Naumovem medvedu dolgujemo Konstantinu, slikarju ikonostasa samostanske cerkve Sv. Arangel, 1711 (sl. 12). Grafični list *Ο άγιος Ναούμ* (Dunaj, 29. 6. 1743),³² ki ga je narisal dojranski mojster Hristofor Zefar(ović), prinaša v sedmem od 16 pravokotnih polj tudi medveda svetniku pri nogah in pred vozom (sl. 13). Pri ti upodobitvi se je kompozicijsko zgledoval ne samo neznani slikar beograjske ikone z medvedjim čudežem,³³ ampak tudi živopisec Trpe iz Korče leta 1806 nad Naumovim grobom. (Nič pa ne morem reči o ikoni iz sofijskega Narodnega muzeja, saj jo poznam samo po indirektnem opisu iz leta 1983^{33a} in ne po izvorni objavi iz leta 1940.)

V polkrožni niši nad vhodom v samostan je bil vsaj do leta 1925³⁴ naslikan kmet pri oranju z medvedom in volom. O priljubljenosti oranja pričajo še: slika, ki jo je pred letom 1935 videl viseti v samostanu prof. Schneeweis,^{34a} votivna podoba, ki jo je izrezljal v lesu Đorđe Bubanović iz Vevčanov nad Strugo leta 1938; nad pilepsko Varošjo v cerkvi Sv. Arangel pa detajl na ikoni, datirani 1963, kot »dar duhovne bratovščine vasi Varoš«.

Piscu že omenjene samostanske kronike, Dim. Petru, gre zahvala za natančnejše podatke o enkratni reliefni podobi vprege vol-medved, ki je danes na samostanskem dvorišču (sl. 14). Nastala je leta 1828, ko so namesto poprejšnjega lesenega mostu postavili kamnitega in prav na sredi — z licem na notranjo stran — vzdali relief, vis-a-vis pa ploščo s pojasnilom, v grščini in turščini, kdo je kaj daroval za zidavo.^{34b} Reliefni kamen je po porušenju mostu (1918) ležal več desetletij v vodi, dokler ni za premestitev poskrbel sedanji spomeniški varuh Trifun Markoski. Napisne plošče — če je 1918 ostala cela — pa se nihče ni usmilil.

Sl. 12. Sv. Naum treplja po glavi ukročenega medveda, takoj zraven pa je isti medved že vprežen v voz skupaj z volom. Delo zografa Konstantina, ki je to naslikal leta 1711 v desnem dolnjem kotu ikonostasa samostanske cerkve.

Foto: Risto Šapkar, Ohrid

Dve izmed najstarejših znanih upodobitev sv. Nauma z medvedom

Sl. 13. Detajl Žefarovičevega grafičnega lista 'O *ἅγιος Ναούμ* (Dunaj, 29. junija 1743). Vol in medved skupaj vprežena v kmečki voz. Fotolaboratorij Fil. fakultete v Beogradu, po posredovanju prof. M. Jovanovića in Davidova)

In še mikaven podatek: do 1918 so v samostanu kazali božjepotnikom napihnjeno kožo (meh) ubijavskega medveda;^{34c} le frančiškani v Remedijevem samostanu (v dolini Non) so še bolj domiselni, saj držijo v oboru živega medveda.

Pravo nasprotje ikonografski pogostnosti Naumovega čudeža z medvedom je hagiografija. Vse, kar se mi je doslej posrečilo najti, je stavek *Звѣры ти оукротилъ еси* v dolgi »službi« k Naumovemu prazniku,³⁵ morda skromen namig na naš čudež.

Tembolj zgovorno pa je spet ustno izročilo, kjer se nit zapisov začne odmotavati skoraj pred sto leti — 1892 — pri K. Šapkarevu³⁶ in teče naprej mimo A. Mazona³⁷ do naših sodobnikov N. Celakoskega, P. Domazetovskega³⁸ in T. Sazdova.^{38a} V pripovedovanje so se vključevali in s tem prispevali svoj delež, naj bo še tako droben, tudi med Makedonci raztreseni Albanci³⁹ in Aromuni.⁴⁰ Naumovsko ustno izročilo v Makedoniji stalno spravlja tega priljubljenega domačega svetnika v zvezo z oranjem, ralom, oračem. Z medvedom in volom orje ponavadi samostanski hlapec ali spolovinar, včasih pa celo sam sv. Naum, s čimer je delo hote ali nehote povzdignjeno, oplemeniteno. Za zgled naj navedem — v slovenskem prevodu — makedonsko legendo, zapisano 1969. v Ohridu iz ust 96-letnega starca:

Sveti Naum je obdeloval Ljubaniško polje. Ko je nekega dne oral, pride medved in mu požre enega vola. Sveti Naum se ustraši in zbeži v svoj samostan.

Naslednji dan se vrne, da bi odpeljal drugega vola, vendar spet pride medved. Sedaj se sveti Naum ni ustrašil, ampak je namesto snedenega vola vpregel medveda in tako ž njim in z drugim volom naprej obdeloval polje.⁴¹

St. Envel, v kraju Locquenvel ali Loc-Envel (Côtes-du-Nord) češčen bretonski svetnik;⁴² da bi si odpočil od dela, je legel in zadremal, medtem pa mu je volk iz gozda požrl v plug vpreženega osla. Ko je volk pospravljal zadnje ostanke, se je Envel zbudil in ga prisilil pod jarem namesto osla. Tisti njivi še danes pravijo *Rénik-ann-Asen*. V cerkvenih okenskih steklih so upodobljeni štirje prizori legende in kot v stripu Envel celo ošteje volka:

Manquet out dantec,

Pa teus lac'hes ma c'hazec.

(Ti si kriv, zobata zver,

si raztrgal mi žival!)

St. Gens/Gentius (16. maja), puščavnik iz kraja Montreaux v dol. Durance (Dauphiné):⁴³ *Inter miracula celeberrimum vulgo est, quo dicitur aratro suo junxisse lupum, quia vaccarum unam, quibus ad agelli sui culturam Gentius utebatur, devoraverat...* Tega provansalskega svetnika je lepo počastil Frederi Mistral (*Mirèio*, 1859, 8. spev): *Grand Sant Gènt, ermito dóu Bausset!* — *O bèu e jouine laburaire, — qu'atalerias à voste araire — lou loup de la mountagno!* (Veliki sv. Gent, puščavnik iz Bausseta! — O lepi mladi delavec, — ki ste zapregel k svojemu plugu — gorskega volka!) Gentovo oranje z vpreženim volom in volkom je za Mistralom upodobil njegov sodobnik in rojak Paul Vayson (1842—1911: triptih v papeški palači v Avignonu).

St. Hervé/Huervé/Hervaeus, puščavnik (17. jun.), po njem imenovana kapela v kraju Gourin (Pontivy, dep. Morbihan):⁴⁴ med delom na njivi mu je konja požrl volk. Le-temu je svetnik rekel: »Ti boš prevzel delo konja!« in ga priklenil. Namesto konja včasih nastopa osel. — Delna podobnost imena je pripeljala do združitve (zamenjave) z drugim bretonskim svetnikom: slepim Houarniaulom (gl. str. 181).

Sl. 14. Medved in vol skupaj vprežena v jarem. Relief v kamnu, ki je zelo verjetno nastal 1828 ob zidavi mostu čez Ceravo (glej str. 177). Foto: Risto Šapkar, Ohrid

Sl. 15. Korbinijanov medved z bisago čez hrbet. Loški muzej; detajl sl. 2 s strani 166. Foto: Jurij Fikfak

Sv. Kentigern/Kentingernus/Kentegrinus/Mungo, škof v Glasgou na Škotskem (13. jan.):

Ne panem suum otiose comederet, manibus suis in agricultura laborare consuevit. Et cum boves semel sibi deessent, cervos de saltu ... ad se venire, et loco boum terram arare praecipit. . . In unum de cervis labore fatigatum lupus irruens suffocavit. Svetnik tedaj priključe volka iz gozda in mu reče: »Praecipio tibi, ut loco cervi, quem devorasti, aratro applicatus ares ex integro quod restat arandum. Lupus... obediens, et cervo copulatus, novem jugera arando explens, libere abire permittitur.⁴⁵

Temu svojemu svetniku so Škoti pripisali dodatni čudež: za oranje si je moral najprej preskrbeti par jelenov. Prišel je tudi v grb mesta Glasgow, ki se je poprej imenovalo drugače, po tem pa so ga začeli klicati *Glascu*: v ti besedi sta menda združena volk in jelen.

5. Medved (volk) ubije žival, ki je svetniku pomagala pri zidavi

Nekateri podjetni svetniki se lotijo zidati samostan, večjo ali manjšo cerkev, kapelo ipd. Gradivo — kamenje, apno, les ipd. — prevažajo/prenašajo vol, konj ali osel. To domačo žival napade, raztrga in požre medved ali volk. Svetnik ubijavca prisili prevzeti delo ubite domače živali.

Sv. Dionizij/Dionysios/Dionisijsa: med zidanjem samostana na pobočjih Olimpa medved sne osla. Delavec gre potožit sv. D., ki mu naroči, naj le brez strahu nadene tovorno sedlo in povodec medvedu. Le-ta potlej tri leta služi samostanu.⁴⁶

Sv. Eligij/Eloy, škof v Noyonu (Compiègne): sklene sezidati kapelo zraven bližnjega samostana. Vol prenaša kamenje, medved ga zaduši. Svetnik

prihiti na kraj nesreče — *Ourscamps* — zaradi vika in krika, ki ga je zagnal hlapčič, sam pa zakliče medvedu, naj se prikaže iz gozda, da bo odslej on prenašal kamenje.⁴⁷

St. Jacques de Tarentaise (16. jan.) v Savoiji, škof: za zidavo bazilike ukazal hlapcem sekati stavbni les v gozdovih Grajskih Alp. Ko so vlekli veliko drevo s parom volov, je enega izmed dveh zgrabil medved in ga začel trgati. Prestrašeni hlapci so pohiteli pravit škofu, ki je našel zver še pri obedu in ji med drugim rekel: »*Praecipio tibi, cruenta bestia, ut in nomine Domini... jugo bovis, quem occidisti, superbum collum submittas!*« Čepprav godrnjaje, je medved ubogal svetnika, privlekel deblo do stavbišča in se nato umaknil.⁴⁸

S. Leone: poznamo ga samo zaradi prepletanja izročila (incrocio di tradizione), ker se tudi njemu, čeprav je le pomočnik sv. Marinu, včasih pripisuje isti čudež (gl. v nadaljevanju — S. Marino).⁴⁹

S. Marino (4. sept.): kamnosek z otoka Raba, se preseli na zahodno stran Jadrana, blizu mesta Rimini, kjer ustanovi samostan, danes v državi San Marino. Tovori kamenje, ko prihrumi medved in mu razmrcvari osla. Marin nagovori zver:

»*Praecipio tibi... ut non recedas a loco isto, donec compleas ministerium illius, quem illicite devorasti!*«... *Ursus... omni ferocitate deposita, ... omnia pondera asini, quem devorarat, humiliter et obedienter portabat, et in pistrino ligatus ad molam laborabat...*⁵⁰

Saint Remacle de Stavelot / S. Remaculus Stabulensis (3. sept.): ima za atribut otovorjenega medveda.⁵¹

Saint Fillan: ko mu je vola požrl volk, je le-tega prisilil nositi kamenje za zidavo cerkve.^{51a}

S. Giulio (31. jan.): okoli Gozzana je volk raztrgal enega izmed volov, ki so prevažali stavbni les za zidavo cerkve. Na svetnikov ukaz je prevzel mesto vola, se dal vpreči v jarem in ubogal na klice in spodbadanje voznikov.⁵²

S. Guglielmo / Guilielmus abbas (25. jun.), ustanovitelj samostana Monte Vergine blizu Avellina v Južni Italiji: pri zidanju cerkve *asino ad deferendum lapides, ligna et alia necessaria utebatur; qui cum per montem dimissus erraret, a lupo invaditur... ejusdem cibus effectus est. G. asini devorati vices supplere jubet lupum...* Najstarejša znana Vita iz 12. stol., upodobitev iz 13. stol.⁵³

S. Thégonnec / (Saint Egonec?), bretonski svetnik (8.—14. sept.): ob spreobračanju ljudi potreboval kapelo za verske obrede. Volk je snedel njegovega konja, sveti mož pa je volka vpregel in v eni noči je bilo delo dokončano.⁵⁴

6. Še nekaj paberkov k poglavju z zvermi in svetniki

St. Breton: častijo ga v kraju Moncontour (Côtes-du-Nord), upodobljen je z romarsko palico in z volkom na vrvi (kakor sv. Hervé oz. sv. Houniaule).⁵⁵

Sv. Gal / Gallus (16. okt.), irski misionar, učenec sv. Kolumbana, pristal ob Bodenskem jezeru v Švici: medvedu, ki se je drznil nad zalogo hrane

oz. nad ostanke obeda, je svetnik obljubil vsak dan kruha, le da bo moral to »odslužiti«: nositi les za kurjavo ali zidavo in zraven še odganjati druge divje zveri.⁵⁶

St. G é r a s i m e / G e r a s i m u s, opat v samostanu ob reki Jordan (5. marca) izdrl trn iz šape levu, ki se je zbodil. Lev je hvaležnost skazoval tako, da je bil zmerom zraven svetnika, ta pa mu je zaupal v varstvo samostanskega osla. Ko so le-tega nekoč ukradli, je padel sum na leva, češ da ga je on pojedel: »*Comedisti eum. Quidquid faciebat asinus, amodo facies tu!*« *Ex tunc igitur leo, jubente sene, portabat canthelium capientem amphoras quattuor, ferebatque aquam ad monasterium.* Čez čas pa so prišli mimo tisti, ki so bili zares ukradli osla. Lev ga je spoznal in na povodcu odpeljal k opatu, da bi dokazal svojo nedolžnost.⁵⁷

Sv. H i j e r o n i m / J e r o l i m (30. sept.):⁵⁸ legenda o levu je očiten plagiat iz življenjepisa palestinskega puščavnika sv. Gerasima. V stari hrvaški književnosti je opis vpleten v *Transit sv. Jerolima* (Senj 1508). Poglejmo samo odlomek: Samostanski osel je zginil. *Tada odlučiše da službe ke je činil osal, da bi je činil rečeni lav. I nasikši drv v gori, stavljahu je na toga lava, a lav krotki podnošaše.*⁵⁹

St. H o u a r n e a u / H o u a r n i a u l e / H u v a r n u s, opat, slep od rojstva: imel je psa vodnika, ki mu ga je raztrgal volk, tega pa je svetnik prisilil prevzeti mesto žrtve.⁶⁰

Sv. M a ṭ a r a l - B ā d a r ā ' ī, živel v južni Mezopotamiji, najbrž v 12. stoletju: gre po drva in jih hoče oprtati svojemu oslu, pa vidi, da ga je požrl lev. Tedaj naloži drva na leva.⁶¹

Do tu naštetim svetnikom, ki so se spopadali z zvermi, jih krotili in obremenjevali z zanje nenavadnim delom, se bo zelo verjetno pridružil še kateri. Saj sem med iskanjem podatkov po literaturi tuintam naletel na ime z atributom, ki ga nisem mogel preveriti in sem ga iz previdnosti izpustil, čeprav morda vsebuje kaj takega, zaradi česar bi ga bilo treba uvrstiti v naš popis. Naj navedem npr. le imeni *Florentius* in *Magnus*, ki sem ju ob Korbinijanu prav pred kratkim srečal pri Abrahamu a S. Clara (konec 17. stoletja).

O privlačnosti in žilavosti naše snovi priča ne nazadnje tudi mikavna, samo navidez obrobna sprememba v zasedbi vlog. Medtem ko svetnik ostaja še na svojem mestu, se je zver dvakrat umaknila — hudiču. Le-ta kot protipol svetniku tu sicer še ne pomeni neskladja, vseeno pa že nakazuje novo obzorje z drugačnimi snovnimi zasuki. Za zdaj poznamo le dva-tri svetnike, ki se spoprimejo s hudičem:

Sv. A n t o n puščavnik (legenda iz Lacija ali Toskane): medtem ko se je nekega dne peljal z vozom, si ga je hudič hotel privoščiti, se poigrati z njim, tako da mu je polomil eno od koles. Svetnik pa — ne da bi trenil — je vsiljivca ukrivil-zaokrožil in ga prisilil zamenjati polomljeno kolo s svojim telesom.⁶²

Sv. B e r n a r d: Hudič je snel kolo voza, ki se je na njem peljal svetnik. Ta je brž dal namesto kolesa pokvečeno hudičevo telo, tako da se je mogel peljati naprej.⁶³

Sv. E r a ž e m: Medtem ko je »žegnani mož, Eražman svet« zaspal v senci, je hudoba izrabila priložnost in privlekla oblak, »poln hudega«; bati se je bilo, da bo ta oblak (s točo) »pobil žitno polje in vinske gore«. Vendar se

Sl. 16. Gasparijeva ilustracija iz knjige: P. Flerè, Babica pripoveduje. Ljubljana 1913, str. 12

je sveti mož še pravi čas zbudil, vzel »železno gajželco«, vpregel hudobo »v železen plèg« in jo gnal »v skalovje, v pečovje«, kjer petelinčki ne pojo in zvonovi ne zvone.^{63a}

II.

POSVETNO IZROČILO

Pred nami se je zvrstila že dolga procesija svetnikov (z eno svetnico!), znanih, manj znanih ali skorajda neznanih; sredi med njimi smo srečali tudi Boga-Deda/Očeta, ki je sestopil — spremenjen v starca — na zemljo orat oz. kot kulturni junak (culture hero) učil ljudi presti, tkati in orati; svoj rep pa je prav nazadnje pritaknil še večni bogov nasprotnik in tekmeč — hudič, v naših besedilih seveda kot protijunak, alternativec divjim zverem.

1. Ustno izročilo:

samostojno in povezano z ozvezdjem UM

V prvem poglavju — nabožnem ali svetniškem — sem pregled gradiva naravnal tako, da se je na ljubo Loškim razgledom začel na Križni gori pri medvedu sv. Korbinijana, za drugo poglavje — posvetno — pa imam proste roke. Ker je nekje pač treba začeti, začnimo v Liki. Tam je leta 1958 prišla na dan doslej najčistejša samostojna varianta pravljice AT 1910, ki bi se po slovensko glasila takole:

Volk v jami

Nekega dne je mož šel po drva z dvema juncema. Ko je prišel v gozd, je spustil oba junca, da se napaseta.

Medtem ko je sekal drva, se ozre, kje sta junca, in vidi, da volk je enega junca. Ko se je prikradel do tje, je ujel volka in ga uklenil v jarem.

Tedaj je naložil drva in del gor še zaklanega junca. In odloži šibo in začne naganjati volka.

Ko je prišel domu, spusti volka in ga dobro premlati. In volk gre v gozd.⁶⁴

Če bi bil skromni, neimenovani mož (»čovjek«) iz Like ob rojstvu dobil neko zveneče ime, naj si bo svetniško ali epsko, bi tudi ta varianta tako med poslušavstvom kakor v folkloristični srenji najbrž žela več uspeha. Vendar

poskušajmo nekako razrešiti njeno anonimnost. Najprej si skupaj oglejmo prav tako anonimno hrvaško-kajkavsko varianto, objavljeno leta 1935 in tu zdaj nalašč ponašeno:

Voz

Nekoč se je ubožen (kmet) vozil s parom volov čez velik gozd. Naenkrat je iz gozda skočil volk, zaklal enega vola in začel jesti.

Ko je revež prišel od straha k sebi, je začel tepsti volka, volk pa, ki je jedel volova čreva, se je zapletel v komat in ni mogel uiti. Bog ga je tako kaznoval, ker je revežu zaklal vola, da je moral voziti skupaj z drugim volom.

To je prava in živa resnica in mi lahko vidimo na nebu, kako sta pred vozom ob ojesu dve zvezdi. Tista velika je vol, mala pa volk.⁶⁵

Zadnji odstavek pravkar navedene zgodbe nam kaže, da je bil pravljični tip AT 1910 (v obeh vejah — nabožni in posvetni) porabljen za oblikovno in imensko razlago ozvezdja Ursa Maior. In ker je bilo celotno dogajanje predstavljeno na nebo, tam »zamrznjeno«, mitizirano, je seveda odpadla tudi nuja, da bi junak sploh imel ime. Najboljše potrdilo, da pri tem astralnem zasuku ne gre za nekaj naključnega, krajevno omejenega, je pričujočnost takega izročila vsaj pri južnoslovanskih narodih (od zahodnih Slovencev do jugovzhodnih Bolgarov) in med romunskim življem v Jugoslaviji. V bolgarskem izročilu se je ohranila pravzaprav le skromna sled naše pripovedi, samo poskus volčjega napada na vola. Oglejmo si (v prevodu) tudi to bolgarsko ajtiološko povedko, ki (podobno kot slovensko izročilo iz leta 1872) opravičuje dozdevno zmedo v legi nekaterih zvezd ozvezdja UM:

Tule na sever je (ozvezdje), »voz« (kolàta) ga kličemo. To so štiri zvezde in spredaj tri — sedem. Podobno je vozu: štiri kolesa in oje. Je ena (zvezda), ki močneje sveti, zraven nje malo manjša — baje je volk šel, da bi ujel vola, ta se je izvil in zvezda je bolj na noter. Tudi človek je tam, najbolj spredaj, ta (zvezda) je svetlejša.

Ko ob jasnem vremenu pogledaš, zvezdica-volk se vidi tam. Tudi oje iz zvezd, in voli so malce postrani.⁶⁶

Če na Slovenskem ozvezdju UM včasih vedarle nosi posebno ime — »Martinov voz«/»Sv. Martina voz«, zato pač, ker je junak legendarne variante AT 1910 izpod Snežnika sv. Martin (le-ta je ne vemo ne kdaj ne kako prijadral k nam s Francoskega, gl. zgoraj, str. 170) — imamo dobro analogijo za to tudi v laičnem, nesvetniškem izročilu, ki se suče okoli junaka vlaško-romunskih pravljič, imenovanega Păcală, po katerem je ozvezdje UM dobilo še eno ime — »Pakalov voz« (izvirna oblika žal ni sporočena, poznamo le prevod: sh. »Pakalova kola« in fr. »le char de Păcală«).⁶⁷

Ob tako skromnem tekstnem gradivu nam seveda ne kaže izmišljati si posebnih teorij, saj bi se nam ob najmanjšem odkritju lahko namah sesule. Za zdaj se rajši držimo stvarne ugotovitve, da poznamo pač dve enakovredni astralni izročili: slovensko-romunsko, kjer ima junak ime (sv. Martin, Păcală), in kajkavsko-bolgarsko, kjer junak nima imena. Varianta iz Like pa mora ta hip ostati še osamelec, saj je na silo ne smemo povezati z nobenim astralnim pričevanjem.

2. AT 1910 v zvezi z drugimi pravljičami, posebej z AT 650

Z izjemo pravljičice iz Like in skupinice astralnih ajtioloških variant se naša pravljičica AT 1910 pravzaprav nikdar ne pojavlja sama zase, ampak je

zmerom združena z eno ali več drugimi pravljicami (ko gre za posvetno izročilo) ali čudežnimi prigodami (v nabožnem, svetniškem okolju). Pri nabožni veji izročila si niti nisem prizadeval, da bi kakorkoli spremljal povezave, ki jim ne bi bilo ne konca ne kraja, za našo rabo pa so praktično irelevantne. V posvetnem izročilu, kjer gre za simbiozo kolikor toliko enakovrednih pripovednih členov, pa tega procesa le ne kaže kar tako zanemariti. Povezave kajpada niso vse enako trdne, globoke, stare. Tuintam imamo najbrž opravka s priložnostnimi, privršnimi, enkratnimi srečanji na poti izročil, ki med sabo nimajo kaj prida skupnega, drugod pa smo spet priča sožitju, ki mu zaradi velike mednarodne razširjenosti lahko pripisujemo že častitljivo starost.

Mednarodno pravljичno izročilo izkazuje dolgo vrsto kontaminacijskih pravljic, kjer je AT 1910 samo eden izmed sestavnih delov. Kolikor danes vem, se naš pravljični tip veže ali prepleta najmanj s triindvajsetimi tipi⁶⁸ drugih pravljic (pri čemer niso izvzete niti živalske): AT št. 2, 151, 166 B, 300, 301 B, 530 A, 531, 592, 650, 670, 1000, 1007, 1012, 1119, 1120, 1132, 1387, 1525 N, 1655, 1685, 1875, 1876 B, 1896 I. Pregledati po vrsti povezave z vsemi temi pravljicami bi nikakor ne bilo nekoristno delo, žal pa sem darežljivo mi odmerjeni prostor malone že prekoračil. Zato bom z enim samim otipljivim zgledom skušal ponazoriti, kaj vse se lahko skriva za to ali ono izmed pravkar navedenih »suhih« števil.

Od triindvajsetih tipov sem za ta namen izbral tistega, ki je v prejle navedenem spisku na devetem mestu: AT 650 — *Strong John*. Med junaškimi dejanji tega močnega mladeniča večkrat srečujemo tudi tista, ki so predvidena pod št. 1910. Dne 18. avgusta 1975 sem v rezijanski vasi Osojane iz ust Anice Managátove (1929) posnel na trak fragmentarno varianto tega tipa, ki se v knjižnoslovenskem prevodu glasi:

»Gi, volk! Gi, medved! Drži, hudič!«

Moj oče je pravil, da je bil neki mož obsojen, naj gre v gozd. Ta, ki ga je poslal, je mislil, da ne pride več nazaj, zakaj od vseh, ki so šli v tisti gozd, ni prišel nihče več nazaj. Ta, ki ga je poslal — velik gospod, ki je stanoval v gradu — mu je dal voz in dva konja in ga nagnal v gozd, da mora iti po drva.

Ko je naložil voz, da bo šel domu, je prišel predenj velik volk, hudo izlakan. Je hotel snesti njega, ampak on mu je rekel:

»Rajši ko da sneš mene, ti dam enega konja. Ampak potlej mi moraš narediti uslugo in iti ti na mesto konja, da dopeljemo drva do doma!«

Tedaj volk je snedel konja in šel na mesto konja.

Ko so bili pripravljani za odhod, je prišel velik medved. Tudi ta je bil izlakan. Tedaj se je domenil tudi z medvedom.

Ko je medved snedel tudi drugega konja, se je postavil na mesto konja k volku. Tedaj, ko sta bila oba nared, da popeljeta voz, je prišel hudič.

Ko je videl hudiča, se je mož ustrašil. Je rekel:

»Volka sem nasitil, medveda sem nasitil, zdaj bo hudič snedel mene!«

Ko je prišel hudič blizu, ga je vprašal, kaj bi rad od njega. Hudič je rekel, da bo odtrgal kola od voza.

(Mož) je rekel:

»Če mi vzameš kola od voza, kako bosta volk in medved vlekla voz in dopeljala drva do doma?«

Potlej sta se domenila, da bo hudič šel pod voz, držat na hrbtu voz vse do doma.

Tedaj hudič je snel kola od voza in se igral z njimi, dokler niso šla na drobne kosce.

Tedaj hudič, ko se je naigral, se je spravil pod voz in sploh je imel on vso težo na hrbtu. In volk in medved sta ga vlekla, mož pa je zadaj kričal:

»Gi, volk! Gi, medved! Drži, huđič!«

Ko je prišel v grad, se niso mogli prečuditi, kako da je prišel nazaj in niti ne sam, ampak je pripeljal volka, medveda, voz, drva in še hudiča.⁶⁹

V pogovoru z Osojskico Anico sem zvedel, da je to pravljico slišala od svojega očeta Štifana Repa (1900—1957), da pa jo najbrž zna tudi njena teta, očetova sestra Ana (1901). Seveda sem tudi njo poiskal — v samotnem zaselku (G)ostje pod Sólbito — in teden dni kasneje posnel enkrat daljšo pripoved, nastalo z regularno, polnovredno spojitvijo (=kontaminacijo) pravljčnih tipov AT 650 A + 1910. Ker imamo to pot v precepu samo drugi sestavni del pravljice, pa sem za današnje predstavitev vendarle izbral prvo, Aničino pripoved, saj ima — čeprav je torzo in kot celota zaostaja za pripovedjo njene tete Ane — neokrnjen in najbrž celo lepše povedan del AT 1910. V rezijanski varianti iz Osojan so se znašli kar trije izmed t. i. »napadavcev«, ki smo jih srečali v prvem poglavju: volk, medved in hudič. Na tak trio v živem ustnem izročilu doslej nisem naletel nikjer drugje, v folklorni literaturi pa ga poznam le iz Romunije (celo s presenetljivim ujemanjem klicev: »Ho, Lupilă, — haiț, Ursilă, — țin'e, Drașe...!«).⁷⁰ Junak, ki zdaj ni svetnik, da bi se v nevarnosti reševal s čudeži, se mora z napadavci pač pogajati, jih nekako ugnati, če ne s svojo močjo pa z zvijačo. Junak, v Reziji brezimen, drugod marsikdaj sliši na imena kot so npr. Gvozdeni Antona (Lika, 1955),⁷¹ Devetak (Banija, 1966),⁷² Polovinmican (Makedonija, ok. 1860),⁷³ Păcală (pri Romunih 1958),⁷⁴ Hamalau (pri Baskih v Franciji, 1878)⁷⁵ in brez dvoma še na številna druga. V nelocirani, samo nakazani srbski varianti junak (z imenom »Div«!) pomaga iz stiske drugim: *Div stigne u planinu, gde nađe čoveka s kolima, a volove mu pojeli vuci. Div uhvati dva vuka i upregne u kola.*⁷⁶

Za pisanost celotne podobe posvetnega izročila je poskrbljeno tudi z nenavadnimi protijunaki. V armenski pravljici junak, carjevič Klhazan,⁷⁷ vpreže pred voz z drvimi dva »diva« (morda bi jih smeli šteti za analogijo hudiču?). V irski pravljici iz leta 1913 je zver, ki pojé oba konja in jo junak Seághan prisili orati in potlej na nji še odjezdi do doma, velika kača.⁷⁸ In prav nazadnje bodi omenjena — zares kot izjema — še vprežena ženska. V središču kosturskega narečnega območja, v grškem delu Makedonije, v »pomaški« vasi Žérveni, je A. Mazon našel pripoved, kako je mati iz gurmanskih nagibov predlagala, da so ubili in pojedli vola. Ko pa je prišel čas oranja, je razjarjeni sin namesto vola vpregel v ralo svojo mater in oral ž njo. Prof. Mazon pravilno pripominja, da tu zadaj tiči samo preprosta kmečka misel, češ: ta, ki je zakrivil pogubo vola, naj prevzame njegovo mesto za ralom.⁷⁹

3. Pravljica AT 1910 v literaturi: Münchhausen in Ezop

Pri posvetnem izročilu nosijo malone vso težo ustna pričevanja. Literarno sporočena Münchhausenova dogodivščina je prava redkost. Karl Friedrich Hieronymus, baron von Münchhausen (1720—1797), ki se je v ruski službi bojeval 1740—41 proti Turkom, je že za živa slovel po svojem blestečem pripovedovanju veselih lovskih, vojaških in popotnih zgodbic. Zapisovali so jih

drugi in ne sam.⁸⁰ Najzgodnejša omemba v tisku, čeprav še brez njegovega imena, je menda iz leta 1761. Neki anonimni Berlinčan pa je v knjižici *Vademecum für lustige Leute* (1781) prvič prinesel tudi zgodnico, ki se v najstarejši slovenski priredbi (Malavašič, 1856) glasi:

Ne vém že več dobro, v kateri deželi da sim bil, toliko se pa še prav dobro spomnim, da sim v sredi strašnega gojzda. Kar zagledam neizrečeno velicega volka urno urno na mene iti. Kmalu je bil pri meni in nemogoče je bilo, mu oditi. Po dolgim se vležem v senéh in pustim konja iti, kakor mu je bilo drago. Kar sim si sicer mislil, pa s pičlim upanjem, to se je kmalo potém zgodilo. Volk se ni prav nič za mene pečal, temuč čez-me skoči, popade konja, odterga in požre naenkrat zadnji konec uboge pare, ki je s strahom in bolečinami toliko berzeje derjala. Ko sim vidil, da sim sam tako rešen, vzdignem tiho svojo glavo in vidim s strahom, da se je volk skoraj vsega in vsega in konja zažerl. Komej je pa tako se lepo noter splazil, kar planem po koncu in ga začnem serčno po kozuhovini udrihati. To mu v meséni nožnici ni malo kropa prililo. Z vso močjo si je prizadeval naprej priti; konjovo truplo pade na tla in glejte! namest njega je bil moj volk oberzdan in vprežen. Še menj sim nehal naplétati in dirjaje prideva srečno in zdrava v Petrov grad zoper najino pričakovanje in v veliko čudenje ljudstva.⁸¹

Takim lažnivim münchenhausenskimi dogodivščinam Rusi posrečeno pravijo »nebilice« (Jurčič pri nas, opisno: »kar ni nikoli bilo«) in jih imajo nekaj tudi za tukajšnjo rabo že pri Afanasjevu. Na primer: Nerodnega mužika so privezali na voz in pognali konja. Nenapojeni konj zapelje k studencu; nagne se, da bi pil, komat mu zdrkne z vratu in že je prost, zbeži. Lovci so prav takrat gonili medveda, ki je priteknel mimo in hotel preskočiti voz, pa se je ujel v komat in vlekel voz čez drn in strn. Mužika je nazadnje ubilo, medved pa se je rešil komata in tudi zbežal.⁸² Ali: Mlinarski hlapec in njegov oče sta na poti iz semnja, kjer sta si kupila lovsko opremo, zaspala na vozu. Dva volka medtem zakoljeta in požreta konja. Oče se prebudi in z bičem švigne po »konju« (volku), ta odskoči in se ujame v komat. Drugi volk je za vozom hotel zgrabiti hlapca, ki se je branil z bičem. Bič se je z vozlom zataknil volku v škrbino med zobmi. Tako je en volk moral dirjati spredaj, vprežen v voz, drugi pa teči zadaj prav do doma. Ob pasjem laježu sta se volka splašila. Sprednji je trznil, prevrnil voz in se rešil komata, drugi pa je spustil bič iz gobca in bil prav tako prost.⁸³ Zgodbe, kjer se je volk/medved zajedel v konja in je moral potlej on sam vleči sani, so znane tudi v beloruskem gradivu in še kje. Nehote se tu poraja vprašanje o morebitnih zvezah/soodvisnosti med »nebilicami« in Münchenhausenom. Po mojem bo najprimerneje prepustiti to vprašanje ruskim in drugim vzhodnoslovanskim folkloristom, da ga oni rešujejo, saj so Münchenhausenove sani tekle po njihovih tleh in sami najbolje poznajo lastne pripovedi, ki so jim tudi laže dosegljive.

Za konec — ki bi pa lahko bil tudi začetek! — se moram dotakniti še najstarejšega znanega pričevanja o sestradanem in nerodnem volku, ki se je zapletel v volovski jarem in vlekel ralo po njivi. V bistvu je to literarno besedilo — *Ἀρότης καὶ λύκος* — ohranjeno iz starogrškega fundusa ezopovskih basni. Po naše se glasi:

Orač in volk

Orač je odvezal par volov in jih odgnal napajat. Volk je ves lačen iskal hrane in je naletel na oralo. Najprej je oblizoval jermene na volovskem jarmu, naskrivaj in polagoma; ko pa je vtaknil vrat pod jarem, ga ni mogel več izvleči, zato je vlekel plug po njivi.

Orač se je vrnil, ga zagledal in vzdiknil: »O, ti grda betica, da bi vsaj nehal ropati in bi nasilje preusmeril v obdelovanje polja!«

Tako je s hudobnimi ljudmi: lažejo, tudi kadar obetajo korist.⁸⁴

Neznani oblikovavec te ezopovske skice ni zadel bistva snovi. Posebno netipičen je v navedenem tekstu izostanek hudobnega dejanja in zato tudi prisile nad pritepencem, da bi prevzel delo. Iz oračevih ust pride najprej kar živahen nagovor »O, ti grda betica!«, koj za tem pa še zvođenela, v pridigarskem tonu izrečena želja (!), da bi se zver poboljšala... Kako drugače nastopajo v podobni situaciji celo svetniki: njihovim nepreklicnim ukazom se zver mora podrediti; čeprav včasih renčé/godrnjaje, se vendarle zmerom ukloni močnejši volji!

Kljub vsemu pa ima to antično literarno pričevanje za nas veliko vrednost kot prvi razločni glas, da je pravljjična snov AT 1910 tako ali drugače morala živeti v ustnem izročilu že tam nekje na začetku našega štetja, če jo je neznan grški basnopisec našel in priličil svojim vzgojnim potrebam.^{84a}

III.

SKLEPNE MISLI

V obeh dosedanjih poglavjih, kjer je bilo literarno, hagiografsko, ikono-grafsko in ustno pripovedno gradivo razgrnjeno zgolj linearno, v glavnem po vsebinskih kriterijih (znotraj posameznih razdelkov prvega poglavja celo kar po abecedi junakov), sem kronološke podatke sicer dajal že sproti, vendar ne bo odveč še bežen panoramski pregled čez celoto.

Prvo mesto zavzema brez dvoma besedilo »Orač in volk«, ki ni Ezopovo (6. stol. pred n. š.) ampak le »ezopovsko« in tudi ni verjetno, da bi bilo nastalo — vsaj v ti obliki ne — v času pred našim štetjem. Drugo znano pričevanje — iz konca 6. ali začetka 7. stoletja — pa prinaša zgodbo z ukročenim levom v nabožnem kontekstu, vtakano v življenje jordanskega puščavnika Gerasima, kakor ga je opisal Joannes Moshos († 619) v hagiografskem zborniku *Λειμών* ali »Duhovni travnik« (znanem med drugim po tem, da sta v njem našla prostor tudi arabska in judovska folklorja Palestine in Sirije). Sredi 8. stoletja je anonimni biograf sv. Maksimina prišel na dan z medvedjim čudežem, ki je moral pač krepko »vžgati«, če ga že po slabih dvesto letih (pred 931) najdemo kot interpolacijo v življenjepisu sv. Korbinijana. Tako Maksiminov kakor Korbinijanov medved sta zbujala občudovanje (po svoje tudi zavist), zato je naravno in razumljivo, da so si ga nič kaj tenkovestno »sposojali« tudi življenjepisci-hvalivci raznih lokalnih svetnikov (gl. I. 1.), da ne govorimo o preprostih ljudeh. »Ljudstvo ne išče zgodovinskih dejstev, ampak terja čudeže. Kjer pa jih ne najde, si jih izmišlja v pripovedih, polnih domišljije...«⁸⁵ Vendar — dodajam — si včasih niti ni treba nič izmišljati, saj je pač laže seči po že danem in kvečjemu kaj malega prilagoditi novemu junaku in okolju, da bi se vse zdelo čim bolj avtentično.

Prvo tisočletje nam je prineslo dosti več kot samo nekaj raztresenih potrdil o obstajanju pravljice tipa AT 1910. Dalo nam je njen popolnoma izdelan model in pokazalo, da ne gre za med sabo nepovezane člene. V legendi o Maksiminu je moč opaziti celo podobnosti s stilnimi prijemi ljudskega pripovedništva (npr. dixit, ait, inquit = »reče, dé, pravi«, včasih potaknjenimi

Sl. 17. Moška glava, medved
in pletena ograja
J. Schlecht, Wissenschaft-
liche Festgabe zum zwölf-
hundertjährigen Jubiläum
des Heiligen Korbinian.
München 1924, 156

kar v premi govor!). Samo ikonografsko naša pravljica kakor da pred letom 1000 ne bi mogla prav zaživeti. Tudi dobro poučeni Réau nima ničesar iz tistega časa. »Izjema« bi mogla biti upodobitev medvedje in človeške glave na kamniti plošči (sl. 17) iz cerkve v Untermaisu na Južnem Tirolskem. Znani so poskusi povezave te plošče tako z germansko mitologijo (»karolinško-langobardska plošča«) kakor s sv. Korbinijanom, vendar nikakor ne morem najti sprejemljive razlage za pleteno ograjo; upodobitev, tudi če bi res predstavljala medveda in njegovega pogoniča iz naše »svete« pravljice, pa nekateri datirajo celo v 12. stoletje...⁸⁶

Prehod v novo tisočletje za zgodovino pravljice AT 1910 prvi hip ni prinesel nobene bistvene spremembe, saj npr. iz 11. stoletja sploh ni kaj pokazati. Pričevanja začenjajo kapljati šele v 12. stoletju; kot prvo bodi omenjeno nekaj z ikonografskega območja: v Milano, to je v osrčje severne Italije zasidrani sv. Eustorgij. V istem stoletju so svoj obolus k naši pravljici prispevali še: Guido, po rodu iz Burgundije, kasnejši papež Kalist II (1119—1124), z življenjepisom sv. Jakoba de Tarentaise; Joannes a Nusco z življenjepisom opata Guglielma, v čigar red so ga sprejeli 1132; škotski avtor Vite Kentigerni; umetnik, ki je upodobil sv. Psalmeta na limousinski skrinjici. Iz 13. stoletja se je ohranila upodobitev mešane vprege za prevoz umrlega sv. Viansa (1251—1275, sl. 7); Jakob de Voragine je bil obtožen hotenega ali nehotenega prenosa (Réau pravi »kraje«!) Gerasimovega leva v življenjepis sv. Hjeronima (Legenda aurea); kot »eine Fälschung des 13. Jahrhunderts« (J. Zösmair, 1910) je bil deklariran sv. Remedij,⁸⁷ čigar življenje nam razgrinja »Tabula summon-toriana« (ok. 1300). Iz 14. stoletja je z volkom upodobljena belgijska svetnica Austreberta; zgodovina arabske literature pa pozna v letu 1376 opisano trojno srečanje lev—osel—sv. Matar al-Bādarā'i. Sreda 15. stoletja je prinesla prve upodobitve sv. Korbinijana z medvedom, ki je v hagiografijo prodril že pred letom 931, ikonografsko pa se ni mogel uveljaviti celih pet stoletij. Proti koncu 15. stoletja se AT 1910 nepričakovano pojavi — in sicer hkrati v besedi in podobi — tudi že v tisku, v dveh inkunabulah, s čimer je »čudežu« z volkom/medvedom dana še večja publiciteta: 1485—6 je junak sv. Lucij (v nemščini, tri izdaje), 1496 pa sv. Martin (v francoščini, vendar navedeno kot prevod iz latinščine). Pri bretonskem sv. Envelu se moramo za zdaj zadovoljiti s podatkom, da so njegove likovne upodobitve (slikana okna, kip z zverjo) še »srednjeveške«.

Tako smo prikoračili do praga 16. stoletja, ko se na Križni Gori leta 1502 medved prikaže v družbi s sv. Korbinijanom, v vasi Siror bocenske ško-

fije pa ob nogah sv. Lukana (kip na oltarju iz leta 1505). Tu bi lahko končali današnji sprehod skozi čas, pa naj vseeno še omenimo, da je bil istrski Nicefor z medvedom opisan v knjigi leta 1611; ohridski Naum je bil z medvedom naslikan na ikonostasu 1711; volk, ki se je zažrl v Münchhausenovega konja, je debutiral 1781; zvezdno ime »sv. Martina voz« je prišlo na dan v Slavini na Pivki 1818. Ta zadnji navidez nepomembni podatek se mi je zdelo vredno ponoviti zato, ker je nakazoval, da obstaja tudi ustrezna zgodbica, in ta je zares prišla na dan, čeprav šele dobrih petdeset let kasneje.

Precej legendarnih junakov iz I. poglavja tu nisem omenil, ker zanje ta hip nimam natančnejših podatkov in ne vem, v kateri čas bi jih uvrstil. Večina laičnih variant naše pravljice, samostojnih in kontaminacijskih, pa je bila zajeta iz ljudskih ust v 19. in 20. stoletju. Posebej je treba poudariti, da skoraj vse tekstno gradivo, tako nabožno kot laično, zapisano na roko ali posneto na magnetofon po drugi svetovni vojski, pomeni močno obogatitev vednosti o tem pravljicnem tipu.

Zvrstna oznaka »pravljica« tako za posvetno kakor za nabožno vejo izročila ni od danes ali od včeraj. Glede na to, da posvetni del ni sporen, pa je treba priznati, da so tudi raziskovalci življenj svetnikov spoznali in pošteno priznali, da je podobno kot tisto o zvonovih, ki zvonijo sami, o ptičih, ki prenašajo opeko na perutih, tudi zgodba o medvedu (volku, levu, kači), ki sne domače živinče in mora zato stopiti na njegovo mesto in prevzeti njegovo delo, pravzaprav le fabula, fabella = čista pravljica (Ferrarius 1613, Raderer 1627, avtorji raznih sestavkov v Acta Sanctorum). Italijanski komparativist De Gubernatis⁸⁸ je morda prvi — 1872 — konkretno primerjal eno naših svetniških legend (S. Eustorgio) z rusko pravljico iz Afanasjeva. Da je ta tip pravljice leta 1918 dobil svojo začasno številko — 1910.* *Der Bär (Wolf) angespannt* — gre zaslugi A. Aarneju.⁸⁹ St. Thompson je to leta 1928/1961 potrdil in dokončno uzakoni: 1910. *The Bear (Wolf) Harnessed*.⁹⁰ Aarne, Andrejev,⁹¹ Balys,⁹² in še marsikdo — tudi avtorji vzhodnoslovenskega kazala pravljic⁹³ — so pod to številko uvrščali vsak svoje domače gradivo, ki je na evropskem severovzhodu pač omejeno na posvetne variante. Na nasprotnem bregu, med raziskovalci legendarnega izročila, pa so se Günter,⁹⁴ Grant Loomis⁹⁵ in drugi suvereno gibali na svojem raziskovalnem območju, med svetniki, vendar so vsaj do določene meje šli naproti folkloristom. Za trden most med nabožnim in posvetnim izročilom so v našem stoletju prispevali svoj delež — med drugimi — J. Bolte in J. Polívka⁹⁶ in G. Vidossi.⁹⁷ Posebno zadnji je s tem, ko je na stežaj odprl vrata, da bi münchhausensko »nebilico« in svetniško legendo vzel skupaj v pretres kot dva enakovredna obraza iste pripovedne celote, podrl med njima še zadnjo (psihološko) pregrajo. V zahodnih, srednjih in južnih krajih Evrope, kjer sta v pripovednem gradivu zastopani tako posvetna kakor nabožna veja izročila, pa bosta odslej brez dvoma upoštevani obe skupaj. To nam lepo napoveduje druga knjiga francoskega kazala pravljic, kjer tip AT 1910 ni niti še prišel na vrsto, pa je bil vseeno deloma pritegnjen v kazalo že zdaj, s kontaminacijskimi variantami.⁹⁸ Zadnje formalno potrditev in priznanje pa je ta linija doživela leta 1977 v I. knjigi de Gruyterjeve *Enzyklopädie des Märchens*.⁹⁹

Če se še enkrat ozrem po danes mi dosegljivih pričevanjih o pravljicnem tipu AT 1910, se mi iz celote izluščita dve posebnosti, dve skrajnosti, ki naj vsaj tu ob izteku sestavka pokažem nanji. Pri enem od bretonskih krajevnih svetnikov (ugibljejo celo o pravi podobi njegovega imena: Thegonnec ali

Egonec) se antijunak-volk tudi potlej ko je že ukročen, še uveljavlja kot neke vrste demonično bitje, saj z novim »gospodarjem« dozida cerkev v eni noči: *Et, en une nuit, les travaux furent achevés!* In ker je pač znano, da svetniki ne delajo ponoči, mi ne ostane drugega, ko da ta izjemni primer štejem pač za še en vdor pravljičnih/bajnih bitij v svetniške kroge, v okolje, kjer so doma čudeži . . . Recimo temu, kakor čemo — extrema se tangunt . . . Na drugi strani pa smo priča nenavadnemu povzdigu pravljice o ukročeni zveri, njeni pridružitvi — čeprav le epizodični in enkratni — božičnemu ciklusu. Vse se je kajpada spletlo najbrž zgolj po naključju, ko so legende o trikraljevskih relikvijah obogatili/okrasili z volkom, ki ga Eustorgij »podjarmi« (dobesedno!), tako da mora vleči težki sarkofag na vozu skupaj z volom. Legendarni prinašavci darov novorojenemu božiču, trije modri z Jutrovega, legendarna zvezda vodnica do betlehemske štalice . . . Tam domujeta in živahno dogajanje okoli jasli spremljata — aktivno s svojo toplo sapo — kar dve od pohlevnih domačih živali, ki jih srečujemo alternativno v pravljici AT 1910: vol in osel. Mar je potemtakem čudno, če je »il Duchino« (P. C. Landriani) v viharnem 16. stoletju prišel na misel, da za trikraljevsko kapelo v Milanu naslika triptih, kjer hkrati s Kristusovim rojstvom (v sredi) nastopa ob straneh volk, prvič v hipu, ko postane njegova žrtev vol, in nato že kaznovan za svoje hudobno dejanje, prisiljen služiti dobri stvari vstric z drugim volom?!

Ne glede na to, da so v poznavanju gradiva AT 1910 še zmerom občutne vrzeli, pa nam mora biti jasno predvsem tole: temeljno jedro, tisti živi vir, ki iz njega vsi črpajo in ga ne izčrpajo, je ustno izročilo. »Vdor« le-tega v toliko svetniških zgodb — pripovedovanih, pisanih in likovno upodobljenih — in povezava s toliko različnimi tipi ljudskih pravljic nam zgovorno potrjuje vitalnost in priljubljenost naše teme. Dodaten dokaz za to — če so dokazi sploh potrebni — je tudi njena prostorska razsežnost: v legendarnem izročilu od Bretanje do Mezopotamije, pri kristjanih med katoličani, pravoslavci in protestanti,¹⁰⁰ pa celo v islamskem okolju (gl. Maġar al-Bādarā'i). V posvetni obliki pa je doma med najrazličnejšimi narodi, ne samo romanskimi, germanskimi in slovanskimi, ampak tudi pri Baskih, Ircih, Litavcih, Albancih idr., vse tja do Armencev in Udmurtov, če ne še do drugih bolj proti vzhodu pomak-njenih narodov.

OPOMBE

1. S kraticami AT, AaTh ali Aarne-Thompson folkloristi zaznamujemo delo Antti Aarne — Stith Thompson, *The Types of the Folk-Tale. A Classification and Bibliography*. Helsinki 1961 (FFC 184), ki nam omogoča hitro orientacijo v drugače nepreglednem gozdu/morju pripovednih, posebej pravljičnih snovi. Tako si namesto z dolgovezniimi vsebinami ali z naslovi-gesli pomagamo s številkami: npr. AT 510 = Pepelka, AT 709 = Sneguljčica, itn. itn.

2. O nji je obsežneje pisal E. Cevc, *Poznogotske freske na Križni Gori pri Škofji Loki*. ZUZ 20 (1944) 32—70; *Odkod je doma mojster križnogorskih fresk*. LR 10 (1963) 104—112.

3. Prevod: *Na istem popotovanju proti Rimu, ko je prišel v deželo Brevnov, se je utaboril ob gozdu. Medtem ko so konjski varuhi neprevidno pospali, tako da ni bil nobeden na straži, se je iz gozda vzel medved, ki je svetemu možu pobil to-vornega osla in ga začel jesti. V zgodnjem jutru, ko so se varuhi konj prebudili, so našli medveda, kako je osla, zleknen nad njim. Ko je Anserik, že omenjeni služabnik svetega moža, za to zvedel, je povedal blaženemu Korbinijanu. Sveti mož je po-trpežljivo poslušal in nato rekel Anseriku: »Vzemi tale bič, pojdi k (medvedu), ga pošteno prelati in kaznuj za to nam tako škodljivo dejanje!« Ker se je (Anserik)*

zbal narediti kaj takega, mu je sveti mož rekel: »Pojdi in ne boj se ga, ampak naredi, kakor sem ti rekel. In potlej deni nanj tovrno sedlo, naloži mu še tovor in tako obloženega pripelji skupaj s konji na našo pot.« Anserik je naredil, kakor mu je ukazal sveti mož. In ko je medved prevzel nase tovor, je nesel — ko da je domač konj — tisti tovor prav do Rima, kjer ga je sveti mož spustil, da je šel svojo pot.

Vita Corbiniani episcopi Baiuvariorum retractata B (Ed. B. Krusch). MGH, SS rerum Merovingicarum T. VI. Hannover—Leipzig 1913, 609—610. — Breones — tudi Breuni ali Brenni: prebivavci stare Recije, ob reki Inn.

4. Vpogled v bogato literaturo o tem mi je že leta 1975 požrtvovalno omogočil (s številnimi prepisi, posnetki ipd.) Münchenski prijatelj prof. dr. Georg Schroubek, ki se mu tu še enkrat pristrčno zahvaljujem.

5. Prevod: Ko so prišli do nekega utrjenega mesta, se je bl. Martin napolil v tisto mesto nakupovat živež, svetega Maksimina pa je pustil, naj varuje prtljago in osla s torbami. Ko pa je sv. Maksimin, utrujen od poti, zadremal in prepustil telo spanju, glej, že je medved, ki je prišel iz gošče, zgrabil osla, ga odvedel in požrl. Ko se je bl. Martin vrnil in prebudil svetega Maksimina, mu je rekel: »Kaj delaš, brat Maksimin?« »Spanec — pravi — se me je polotil in tule sem malce zakinkal.« »In našega osla — reče — kje imaš?« »Ne vem« — mu odgovori. Sv. Martin mu pokaže zver, ki ga je bila požrla. Tedaj je častiti sv. Maksimin poklical tisto zver in ji ukazal: »Pridi, šel boš za mano. Kar je delal (osel), delaj tudi ti!« Naloži mu tovor, ki ga je nosil ponavadi osel. Medved pa je šel ubogljivo ž njim, dokler niso dosegli praga bl. Petra apostola. Ko so opravili vse molitve in počastili relikvije svetnikov, so se vrnili do kraja po imenu Urserija (Medvedja vas) in ž njimi medved, ki je nosil njihov tovor. Tedaj je bl. Maksimin rekel medvedu: »Pojdi kamor te je volja, ampak glej, da ne boš nikogar oškodoval, nikomur naredil kaj žalega in da tudi tebi ne bo mogel nihče škoditi!«

Ker mi ni dostopna objava v MGH, SS rer. Merov. T. III, pp. 71—82, sem besedilo povzel iz Acta Sanctorum (odslej AASS): Maii, T. 7, Parisiis et Romae 1866. 21. Žal mi tudi kolacioniranje mojega nekdanjega prepisa iz AASS ta hip ni mogoče, zato res ne bi vedel, ali sem in kje sem kaj krajšal npr. pri svetniških imenih (Mxs za Maximinus, B. in S. za beatus in sanctus ipd.); pač pa sem tuintam izpustil razne »ovinke«, ponavljanja ipd., kar je nadomeščeno s tremi pikami; bralce prosim, naj mi tega ne zamerijo.

6. M. Zender, Räume und Schichten mittelalterlichen Heiligenverährung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde. Köln 1973, 209, op. 10, opozarja, da oba večkrat nastopata skupaj tudi v kultu in celo na to, da se Maksimin pojavlja kot Martinov spremljevalec. Martin je abbas Vertavensis: MGH, SS rer. Mer. III, 564—575.

7. De Sancto Humberto fundatore monasterii Maricolensis in Hannonia. AASS Martii 3 (1865) 559. — L. Réau, Iconographie des Saints, Paris 1958—59 (odslej Réau) III/2, 666.

Prevod: Ko se je njihova pot gladko odvijala in so se nekega dne utrujeni ustavili, da bi si ob hrani nabrali novih moči za lačna telesa, glejte, tisti hip je planil iz gozda tam zraven čudno velik medved, popadel enega od njihovih oslov, ga vrigel na tla in zadušil... je našel razmesarjenega konja, zraven pa medveda, umazanega od krvi... »Ker si ubil naše živinče, nam boš moral ubogljivo prenašati torbe ves čas našega popotovanja!«... (Medved) je vdano sprejel tovor...

8. N. Manzuoli, Nova descrizione della provincia dell' Istria. In Venetia 1611, 115—116. — AASS Maii 28, T. VI (1866) 797.

Prevod: Ko se je znočilo in je hotel prespati v gostilni, je brez pastirja dal nagnati meza na pašo, tako da je taval daleč proč od hiše in ga je požrl medved. Potlej, ko sta ga tisti deklici drugo jutro iskali in nazadnje našli — medved se je gostil ž njim — sta se prestrašeni zatekli k sv. škofu. Ta je brž ukazal dekletoma, naj preneseta medvedu sporočilo: dovoliti mora, da ga pripeljeta do njega. (Medved) jima je ponižno sledil in ko je prišel pred sv. starca, mu je ta rekel: »Divja zver, ker si mi ubil tistega, ki mi je prenašal tovor, moraš ti zapolniti to vrzel!« Medved se je brž vrigel na tla in dovolil, da so mu naložili potne torbe.

9. Pov. Pino Kiković, ok. 40 let, cerkovnik. Pičan, 16. 7. 1974; zapisal M. Matičetov. Pripoved je mešanica istrske in knjižne hrvaščine, tuintam se prikaže celo italijanščina, v rabi pri nekaterih družinah tega naselja. Pino (z materjo govori po

italijansko) pravi, da tega ni slišal od starih ljudi, ampak bral v knjigi »Istarske priče«, kar bo najbrž zbirka V. Sironiča *Istrančice*. Zagreb 1945, 58—61.

10. J. V. Zingerle, *Sagen aus Tirol*. Innsbruck 1891, n. 284, p. 173. — To in ono sem zvedel sept. 1976 ob obisku cerkve S. Lugano na gorskem prelazu (1100 nm.) istega imena v bocenski pokrajini, iz pisma župn. urada S. Lugano (19. 9. 1976) in iz pisma P. Fr. Ghetta (Trento, 25. 9. 1976. Češenje sv. L. je doživelo svoj vrh v 13./14. st: v kraju Taibon, kjer je bil najprej pokopan, v dol. Fiemme, v kotlini Agordo in v mestu Belluno (gl. I. Daniele, Lucano/Lugano. *Bibliotheca Sanctorum*. Roma 1961—1969, vol. 8, col. 229—230).

11. Abraham a S. Clara (*Judas, der Ertz-Scheim*. Salzburg 1702, 350) se sklicuje na starejši vir, ki mi ni pri roki: Petrus de Natalibus I. 8. cap. 36.

12. Rader, *Bavaria Sancta* 3, 1627, 26. — AASS Octobris 1 (1867), 45. — Réau III/3, 1167. — W. von Pfaundler (*Sankt Romedius*, Wien 1961) prinaša vrsto upodobitev iz cerkva, kapelic in znamenj, tudi v kmečkih hišah. — Vsaj v opombi k zadnjemu svetniku I. razdelka naj bo omenjen še en jezdec na medvedu: Sv. Dionizij (gl. 5. razdelek in op. 46) se je vračal na konju v svoj samostan na pobočjih Olimpa. Medved plane iz gozda in mu požre konja, svetnik pa brž prisili zver, naj ga odnese do samostana.

Prevod: *Blaženi Remedij je imel konjiča, ki ga je včasih zajahal, če je bil preveč utrujen in ker ga je pestila starost. Ko je tistega konja nekega dne, kakor ponavadi, usmeril na pašo, je prišel medved, ga zgrabil, takoj umoril in požrl. Ko je učenec David prišel blizu in videl konja ubitega, je brž odhitel k svetemu spoznavcu Remediju in mu poročal o smrti konja in o divjem medvedu.*

13. *La Vie et Miracles de Monseigneur Saint Martin translatée de latin en françois*. Tours, Mathieu Lateron pour Jehan de Liège, 1496. V posebno lepem primerku, ki je bil last francoskega kralja, so lesorezi ročno kolorirani. Posnetek in dovoljenje za objavo (N. 2331 z dne 8. 11. 1973) sem dobil z ljubeznivim posredovanjem kolegice M.-L. Tenèze. Mikavno bi bilo zvedeti kaj tudi o latinski izdaji knjige (leto izida, ilustrirana ali ne, kako se glasi besedilo o nočnem obisku volka).

14. Prevod — po posnetku iz neke druge izdaje istega dela (starejše, mlajše?) — mi je dopolnil prof. Vladimir Pogačnik, za kar se mu pristržno zahvaljujem. Posnetek iz Bibliothèque Nationale v Parizu mi je ljubeznivo preskrbela S. Zemljič-Golob s posredovanjem M. Jeana Parasié.

15. A. Millien, *Les Légendes du bon Saint-Martin en Nivernais*. Journal de la Nièvre, 11. 5. 1887, p. 3, n° IV. — Cfr. Delarue-Tenèze, *Le conte populaire française*, t. II, p. 543, vers. 15. Prepis besedila mi je ljubeznivo poslala M.-L. Tenèze leta 1975.

16. Razlago bo treba iskati v smeri, ki jo je nakazal M. Zender (zgoraj, op. 6, str. 183), češ da razširjenost kulta svetnikov kot so Remigij, Martin ipd. lepo potrjuje kulturne razsežnosti frankovske države v merovinškem času. — O sv. Martinu med zvezdami gl. M. Matičetov, *Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci*. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2, Ljubljana 1974, str. 54, 63, 71—72.

17. J. Potepan, *Odgovori na pitanja* itn. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 11, Zagreb 1872, 255.

18. M. Matičetov (zgoraj op. 16), str. 72.

19. Réau III/1, 160. — MGH, SS rer. Merov. T. V., 569 in 595 jo samo omenjajo, pod imenom Austroberta.

20. Réau III/3, 1517. Več o njem prinaša *Légende dorée des Saints bretons* (P. Guichard, Lyon, v pismu 25. 1. 1975).

21. Réau III/3, str. 1517.

22. Réau III/3. 1126. — *Revue Lemouzi*, n° 51, p. 203. — AASS Iunii 3, str. 190 o volku molčijo. Pač pa pišejo o njem — »Fratrem fuisse S. Machali sive Maclovii«. Ker so življenjepisci radi prenašali čudeže z učenika na učenca, s popotnika na sopotnika, je to tem verjetneje ob bratih.

23. W. Herchenbach, *Die heiligen katholischen Gnaden- und Wallfahrtsorte mit den Heilighümern und Reliquien*. Nach geschichtlichen Quellen und Legenden. Düsseldorf s. a. (ok. 1880), str. 6. — RTP I/6, 1893-94, 433. — Vidossi, FFC 162, 4. — Réau (III/1, 472-3) pravi, da je Eust. življenje opisal v 11. stol. klerik Landulf. — Pisec sestavka o Eust. v AASS Junii I dvomi v samega svetnika in v to, da bi bil mogoč imeti opravka z relikvijami sv. treh kraljev. — P. Spreafico, *La basilica di S. Eustorgio, tempio e museo*. Milano 1976², str. 153—160, 264—274.

24. Z dragocenimi strokovnimi ugotovitvami me je tu prijateljsko podprl akademik Emilijan Cevc, ki sem se mu dolžan zahvaliti tudi za nekaj pojasnil v zvezi s starim pečatnikom Naumovega samostana v Ohridu.

24a. Ko sem sept. 1982 v baziliki sv. Eustorgija želel priti do boljšega posnetka, sem videl le prazno steno: povedali so mi, da je slika v febr. 1982 brez sledu izginila.

25. Réau III/3, 1317. — E. Rupin, *L'oeuvre de Limoges* II. Paris 1890, p. 412. (Kraj Saint-Viance se je prvotno imenoval Avelca Curta.) — Marie Mad. S. Gauthier, *Emaux Limousins champlevés des XIIe, XIIIe & XIVe siècles*. Paris 1950, pl. 50.

26. *Zašto vláko ne davi vol*. SbNU 7 (1892) 3, 132—133; zps. D. V. Stojkov na sifjskem območju. K popularnosti na Zahodu je prispeval francoski prevod: L. Šišmanova, *Légendes religieuses bulgares*. Paris 1896, 22.

27. Julija 1955 v vasi Skorpilovci, Varnensko, zps. Rosica Angelova; za prepis iz njenega osebnega arhiva (v pismu 4. 9. 1975) se ji tudi tule toplo zahvaljujem. Ali je bil bolg. izvirknik medtem morda objavljen, ne vem. Podobno varianto je kolegica Angelova zapisala tudi v severovzhodni Bolgariji, v vasi Bogdanci, Razgradsko.

28. AASS Junii 2 (1863) 391. — Réau III/2, 705.

29. *Vita Lucii confessoris Curiensis* (MGH, SS rer. Mer. III, p. 1—7) mi žal ni dostopna. — Thoman Lirar, *Schwäbische Chronik*, s. l. e. a. (vendar: Ulm, Conr. Dinkmuth 1485); oranje z mešanim parom je druga izmed 19 upodobitev (prim. Hain, *Repertorium* etc., n. 10116—10118; *Schreiber, Manuel... gravures sur bois au XVe siècle*, n. 4507). Prijatelj Max Lüthi, ki se je na mojo prošnjo ljubeznivo zavzel za stvar, pa je v univ. knjižnici v Zürichu našel v nedatirani (torej prvi!) izdaji inkunabule, na strani, kjer je opisan »Sant Lucei«, še ročno narisano inicialko D in v nji mikavno upodobitev Lucija-puščavnika z medvedom (gl. sl. 9). V tretji izd. inkunabule (1486, junija) je na tem mestu le prazen prostor; sicer pa sta oba züriška izvoda defektna, brez naslovne strani. (To mi je sporočil prof. Lüthi s pismom 14. 11. 1975; menda je bila to njegova zadnja usluga pred usodno boleznijo, ki uklepa njegov nekoč tako bistri um).

V inkunabuli iz leta 1485 se odstavek o sv. Luciju in medvedu glasi po slovensko: (Bil je iz kraljevske rodovine na Škotskem in se je nastanil v gorah in si tam uredil svojo celico in cerkev, kjer se še zdaj pravi »Sant Luzen«). In medved mu je pobil enega vola do smrti, medtem ko je delal na polju. Tedaj je namesto vola zapregel medveda, ki je moral vleči prav kakor bi bil to delal vol. (In dosti drugih čudes, ki se jih še zdaj spominjamo, je naredil dragi sv. Lucij.) Kar je v oklepaju, je zgoraj izpuščeno; dve nejasni zvezi mi je pomagal razrešiti dr. Anton Janko, ki se mu za ljubeznivost zahvaljujem.

30. Leta 1969 v vasi Dolno Lakočerej, Ohridsko, pov. 91-letni Petre Sekuloski, zps. prof. Naum Celakoski, ki mi je legendo poslal v pismu 27. 5. 1975. Kakor mi sporoča, izvirknik (do jan. 1988) še ni bil objavljen.

31. M. Matičetov, *Prikaznata za Naumovata mečka (AT 1910)*. Makedonski folklor VIII/15-16, Skopje 1975, izšlo 1977, 129—133.

31a. Gl. N. Celakoski, *Predanijata i starite pečati na manastirot Sveti Naum*. Lihnid 5, Ohrid 1983, 13—25. — Isti, *Letopisot na manastirot Sveti Naum*. P. o. iz zbornika »Naum Ohridski«, Ohrid 1985, 25—63. — Kolega Dr. Celakoski (za dar obeh pisov se mu pristrčno zahvaljujem) pa se sklicuje tudi na objavo: Iv. Gošev, *Starite pečati na manastira Sv. Naum, vo Makedonija*. Sbornik v pамет na prof. Petar Nikov Obid, XVI—XVIII, Sofija 1940, 96. (Ta objava mi žal ni dosegljiva.)

31b. Napis je prebral bolgarski osmanolog Vasil Šanov.

31c. Odtis v kroniki kaže odprto dlan na philakteri, kopist pečatnika tega ni spoznal in je naredil »roko v roki«. Sporočilo o dlani še čaka na primerno razlago.

31d. Prevod grških napisov, v istem zapovrstju kot zgoraj: Sveti Naum ču-dodelnik; Milost ska-ži, Kristus, (mojim?) delom; Čudo; Pečat patrijarhije, »Prve Justinijanove«, iz Ohrida [in] našega svetega očeta Nauma Čudodelnika. — Za pomoč pri branju pristrčna hvala prof. Pr. Simonitiju! Pomagalo pa mi je tudi delo: H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*. Leipzig 1902.

32. Reprodukcijske in druge podatke gl. v katalogu *Delo Hristofora Zefaroviča*. Galerija Matice Srpske. Novi Sad 1961, 103.

33. M. Jovanović, *Ikona sv. Nauma iz Narodnog muzeja u Beogradu*. Rad Vojvođanskih muzeja 8 (Novi Sad 1959) 240—242.

33a. Prim. N. Celakoski, Lihnid 5, str. 15.

34. Ep. Ohridski Nikolaj (*Paterik manastira sv. Nauma*. Skopje 1925) govori še o oraču.
- 34a. E. Schneeweis, *Grundris des Vloksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*. Celje 1935, 169.
- 34b. N. Celakoski, *Letopisot* itn., str. 31. — Prvi kamniti most čez Čeravo/Drim (1828—1918) je že moral biti močno prizadet, da je zletel v zrak kamen formata $104 \times 65 \times 30$, ki pa se ga nobene kasnejše »neznatni popravki« niso dotaknile.
- 34c. Gl. N. Celakoski, *Predanijata* itn., Lihnid 5, str. 14.
35. P. A. Lavrov, *Zitija sv. Nauma Ohridskago i služba emu*. Izvestija II Otd. I. A. N., t. 12 (1907), kn. 4, str. 14.
36. K. Sapkarev, *Sbornik ot b'lgarski narodni umotvorenija* 8, Sofija 1892, str. 99.
37. A. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine Sud-occidentale*. Paris 1923, 222.
38. Prof. Petko Domazetovski mi je julija 1975 ljubeznivo poslal lepo naumovsko legendo, še zmerom neobjavljeno, ki jo je zapisal 14. 3. 1975. v Jablanici, Struško, iz ust svojega deda Stefana Popovskega (1893—1982; več o njem gl. Makedonski folklor 18, 1986, br. 36, str. 109—113).
- 38a. T. Sazdov, *Narodnite predanija za Naum Ohridski*. V zborniku »Naum Ohridski«, Ohrid 1985, 117—124.
39. A. Mazon (gl. zgoraj op. 37) samo omenja, kaj je Jordan Ivanov slišal iz ust pravoslavnega Albanca ob Prespanskem jezeru: Saint Naoum attelle à sa charrue l'ours qui a mangé son boeuf.
40. Na pašnikih južno od Kruševa mi je 11. 7. 1975 povedal legendo o sv. Naumu kruševski pastir Vangel Teleski (1926), ki je pasel 50 svojih in 200 gospodarjevih ovc.
41. Leta 1969 pov. 96-letni Kiril Čorbev iz Ohrida, zps. prof. Naum Celakoski. Rokopis mi je ljubeznivo poslal v pismu 27. 5. 1975, zdaj pa mi sporoča, da izvirnika še ni objavil; tako bo tale prevod izšel prej kot makedonsko besedilo. N. Celakoskemu se prisrčno zahvaljujem.
42. P. Sebillot, *Petites légendes locales: Les loups de Coat-an-Noz*. RTP 19 (1904) 440. — O.-L. Aubert, *Légendes traditionnelles de la Bretagne*. St. Briec 1946, 43—44: *Le Torrent silencieux*. (Kopijo besedila mi je ljubeznivo posredovala v pismu 10. 6. 1975 iz Pariza M.-L. Tenèze.)
43. AASS Maii III, 625 col. 2. — Réau III/2, 570.
Prevod: *Med čudeži je ljudstvu najznamenitejši, kako je za svoje ralo baje vpregel volka, ker je požrl eno izmed dveh krav, ki sta Gensu služili za obdelovanje njive.*
44. Réau III/2, 645. AASS Junii 4, 297. — E. Rolland, *Faune populaire de la France I*. Paris 1887, 151. — O. L. Aubert (zgoraj op. 42), p. 64.
45. AASS Januarii 2 (1863) 100. — Réau III/2, 964.
Prevod: *Da bi nezasluženo ne jedel kruha, je imel navado delati z lastnimi rokami na polju. In ko je bil nekoč brez volov, je ukazal dvema jelenoma, naj prideta k njemu iz gozda in orjeta namesto volov. Na enega od jelenov, utrujenega od dela, se je zagnal volk in ga zaдушil ... »Ukazujem ti, da vprežen v ralo namesto jelena, ki si ga požrl, izorješ vse, kar je še treba izorati!« Volk je ubogal in potem, ko je preoral devet oralov zemlje, vprežen zraven jelena, je smel oditi v prostost.*
46. N. Politis (*Μελέται περί τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*). Atene 1904, n° 198 — izvleček mi je ljubeznivo poslal prof. D. Loukatos iz Aten 7. 1. 1975) navaja še starejši vir: L. Heuzey, *Le Mont Olympe et l'Acarnanie*. Paris 1860, p. 132. — A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*. Paris 1936, 154—155, n. 37: »L'ours repentant«; besedilo, podano v makedonščini in v franc. prevodu, je Mazon zapisal leta 1934 v vasi Boboščica pri Korči.
47. P. Sebillot, *Le folklore de France* 4, 128. — *Magasin pittoresque* 12 (1844) 327: *Légende de l'Abbaye d'Ourscamps*.
48. AASS Januarii 2 (1863) 391. — Réau III/2, 705.
Prevod: *Ukazujem ti, krvoločna žival, da v Gospodovem imenu ukloniš svoj ponosni vrat v jarem vola, ki si ga ubila!*
49. C. Cimegotto, S. Marino e S. Leone. *Leggende del Montefeltro*. ATP 13 (1894) 574.
50. AASS Sept. II/2, 219—220, kjer med drugim beremo: *Fabulam de urso conflictam hoc exemplo nititur verisimilem reddere biographus, quam fortasse huc trans-*

tulit mutatis quibusdam adjunctis, e Vita S. Maximini ep. Trevirensis, ubi de asello et urso narratur quid simile. — C. Cimegotto (zgoraj op. 49).

Prevod: »Ukazujem ti, da se ne umakneš s tega kraja, dokler ne dokončaš dela tistega, ki si ga brez dovoljenja požrla!« ... Medved, ko je odložil vso divjost, je ponižno in ubogljivo nosil vso težo požrtega osla in delal v mlinu, privezan k mlin-skemu kamnu.

51. Réau III/3, 1143. — MGH, SS rer. Merov. T. 7 p. 902: v kazalu svetnikov, ki so njih dejanja opisana v 7 knjigah te serije, je naveden: Remailus episc. et abbas V 88—111 (cf. ib., p. 787). Knjiga pa mi žal ni dostopna.

51a. R. Lecotté, Tours, v pismu 10. 3. 1974 N. Kuretu, ki je v zadevi posredoval; obema najlepša hvala!

52. V. Majoli-Faccio, *Leggende cristiane del lago d'Orta*. Osservatore Romano 17. III. 1950, p. 3. (Besedilo mi je ljubeznivo poslal A. Calvetti iz Rima v pismu 20. nov. 1987.)

53. AASS Junii 7 (1867) 104. — Réau III/2, 627.

Prevod: Za prenašanje kamenja, lesa in drugih potrebščin je uporabljal osla; ko je prost taval po hribu, ga je napadel volk in temu je postal hrana. G. je ukazal volku, naj prevzame mesto požrtega osla.

54. F. Duine, *Petites légendes chrétiennes. Saint Thégonnec: Le saint élève son église*. RTP 18 (1903) 471. — Abbé de Garaby, *Vies des Bienheureux et des Saints de Bretagne*. Saint Brieuc, 1839, p. 489. — Réau III/3, 1252.

55. Réau III/2, 658, kjer je izrečena misel, da je to morda dvojniki sv. Hervéju.

56. J. Braun, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*. Stuttgart 1943, 273-4. — M. Hartig, *Die Ikonographie des H. Korbinian*. Wiss. Festgabe itn. (zgoraj legenda k sl. 17), str. 162.

57. AASS Martii I (1865) 286—287. — Réau III/2, 580.

Prevod: »Požrl si ga. Karkoli je delal osel, boš odslej delal ti!« Od takrat je torej lev, na starčev ukaz, nosil poseben koš in v njem štiri vrče, in oskrboval samostan z vodo.

58. J. de Voragine, *La légende dorée* (ed. de Wyzewa). Paris 1929. — Réau III/2, 746.

59. Vj. Stefanić, *Hrvatska književnost Srednjeg vijeka*. Zagreb 1969, 284.

60. Réau III/2, 645 in 658. — Manj verjetno je, da bi bil navaden dvojniki Hervéju, prej bi rekel narobe: da je Houarniaule, patron nekaterih velikih mest (Quimper, Brest, Nantes), pritegnil v svoj gravitacijski krog Hervéja, že znanega po čudežih pri oranju (gl. zgoraj, str. 178) in mu pripisal še dogodivščino s psom vodnikom.

61. Po posredovanju r. prof. H.-J. Kisslinga mi je s podatki o tem arabskem svetniku ljubeznivo postregla dr. Alya Krupp (Bayerische Staatsbibliothek München) v pismu 4. 5. 1975. Za samo legendo se sklicuje na rokopis iz Pariza (cfr. Brockelmann, *Gesch. d. arab. Literatur 1937—1949*. Suppl. Bd. 2, S. 999, Nr. 29), nastal v letu 777 moham. ali 1376 našega štetja.

62. G. Vidossi (FFC 162, 5) ima to iz RTP I, 721. Legenda je iz Lacija ali Toskane.

63. Annovazzi-Biancoli, *Pavia e la sua Provincia*. Pavia 1952, 145. (Vidossi, FFC 162, 5). Legenda je iz mesta Vigevano; besedilo mi je ljubeznivo posredoval prof. Glauco Sanga.

63a. Kumer-Matičetov-Merhar-Vodušek, SLP I, Ljubljana 1970, št. 38: Ukročena huda ura. V pripovednem jedru tega zagovora proti hudi uri sem leta 1970 prezrl, da je tu tudi nekaj analogije z našo zgodbo.

64. Biondići pri Brinju, pov. 19. 6. 1958 Marko Biondići (1887), zps. St. Stepanov. rkp. Zavoda za istraživanje folklor (prej INU) v Zagrebu, br. 333, tekst št. 36, str. 178. Izšlo po maked. v Makedonski folklor 8/15-16 (1975), str. 142—143; po nemško obj. v EdM 1, Berlin 1977, 1204—1205.

65. S. Dokušec, *Tisuću i jedna noć našega naroda: Kajkavske priče i anegdote iz Lupoglava (srez Dugo Selo)*. Vjesnik EM u Zagrebu 1 (1935) 113 — št. 3. Kola. Pripovedovanju starega kmeta in tesarja Josipa D. je njegov mlajši sorodnik (ali vsaj soimenjak, 50-letni Mato D.) dodal nekaj mikavnega: »Pravijo, da je na nebu tudi spomin na to, kako je volk z volom o r a l« (podčrtal MM). Ne morem se zdržati, da v ti zvezi ne bi opozoril na 4. razdelek 1. poglavja, kjer je govor o oranju. Zdaj imamo v rokah presaditev tudi te aktivnosti med zvezde.

66. V vasi Ivanovo, Harmanlijsko (jugovzhodna Bolgarija) je to zapisala maja 1950 prof. Rosica Angelova, ki mi je besedilo iz svojega zasebnega arhiva poslala v pismu 4. 9. 1975; ne vem, ali ga je že objavila.
67. Gl. D. Đorđević, *Pakala u vlaškim narodnim pripovetkama u okolici Zaječara*. Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958. Beograd 1960, str. 56 in 61.
68. Ko sem zadnjič pisal o ti snovi [*Bär (Wolf) im Gespänn (AaTh 1910)*], gl. Enzyklopädie des Marchens 1, Berlin 1977, col. 1204—1207, sem jih naštel le sedemnajst.
69. Posnetek najbrž ne bi prišel na dan kar tako — sam od sebe — če ne bi po svoji stari navadi, v večji družbi v hiši Libere Tozúnove v Osojáh pripovedoval o vpreženem medvedu/volku, ki me je takrat posebej privlačila. Moje pripovedovanje je sprožilo zaželeno asociacijo. Za rezijansko izročilo zavzeta Libera T. se je spomnila, da je nekaj podobnega že slišala — tudi od koga! — in me še isti dan povezala z Anico Madotto.
70. O. Birlea, *Antologia de proză populară epică* 3. București 1966, str. 19—20, v tekstu Janoš slugă la popă (Popov hlapec Janoš). Tako ročni zapis — 1950 — kakor magnetofonski posnetek 1951 imata ta karakteristični klic enako podan!
71. Zps. M. Bošković-Stulli, *Folklorna građa okolice Lovinca*. Zavod za istraživanje folklor (prej INU) v Zagrebu, zbirka br. 180, br. teksta 33, str. 45—54. Z dovoljenjem M. B. St. našel in si potrebno izpisal ob obisku 18. 4. 1975.
72. Bruban, zps. M. Bošković-Stulli, rkp. zbirka br. 221, »*Folklorna građa Banija III*«, v arhivu iste ustanove, tekst br. 145. Drugo kot v prejšnji op. — Razlago imena Devetak: »on je bio jak kaj devet ljudi« — srečujemo tudi drugod po svetu zdaj enako (npr. v Franciji »Trente«, »Quatorze«, baskovsko Hamalau) zdaj drugače: »Ker je bil 14. sin uboge družine.«
73. Lavrov-Polívka, *Lidové povídky jihomakedonské*. Praha 1932, št. 35.
74. Zgoraj op. 67: Đorđević, str. 57.
75. J. F. Cerquand, *Lég. pop. basque* III, 1878, 43—51.
76. *Srpski mitološki rečnik*, Beograd 1970, str. 106: P. Ž. Petrović pod geslom »Div«.
77. P. Vostrikov, *Skazki, zapisannye v Elizavetpoljskoj gubernii*, razdel P: *Armjanskije skazki*. Sbornik materialov dlja opisanija mestnostej i plemen Kavkaza, vyp. 42, Tiflis 1912, str. 71—79. N° 12: »Carevič Klhazan«. — Prepis mi je prijateljsko preskrbel prof. Kiril Čistov iz Leningrada.
78. K. Müller-Lisowski, *Irische Volksmärchen*. Jena (MDW) 1923, 190—199.
79. A. Mazon (zgoraj op. 37) 41: Bon fis: bon mari, str. 148—149 in 222. O enkratnosti pa le ni moč govoriti; na Ruskem se je maja 1874 pojavil preprost (»ljudski«) grafični list z narisano in v verzih podano zgodbo o ženi spogledljivki. Njen mož je moral prodati konja in kravo, da bi ji kupil imenitna oblačila. Vse poletje se je postavljala in zabavala, jeseni pa je bilo možu tega zadosti: prisilil jo je obleči novi sarafan in táko je nagnal v gozd po drva, vpreženo v sani namesto konja in krave. Na koncu je sama prosila moža, naj proda novo obleko in spet kupi živali, da le ne bi bilo treba nji še kdaj vleči sani. (Cf. L. Leger, *Imagerie populaire russe: La leçon des femmes coquettes*. Mélusine I, 1878, 187—188).
80. J. Bolte und G. Polívka, *Zu Bürgers Münchenhausen*. Zf. d. Vereins für Volkskunde 28 (1918) 129—132.
81. *Lažnjivi Kljukec, kako se mu je na morju, na suhem in v vojski godilo*. V Ljubljani 1856, str. 5—6 (poglavje: »Potovanje v Rusio«).
82. A. N. Afanasjev, *Narodnye russkie skazki*, 3. Moskva 1957⁶, št. 419.
83. Id., n. d., št. 429.
84. *Μύθοι Αισώπειοι — Fabulae Aesopiae e codice augustano nunc primum editae* . . Recensuit et emendavit Io. G. Schneider. Vratislaviae 1812, nr. 38. Izvod v NUK ima na prvi strani lastnoročno posvetilo z dne 18. 6. 1812: Doctissimo atque humanissimo Kopitar. Hunc libellum Aesopium animi grati testem consecrabat editor Jo. Gottlob Schneider. Tekst je nalašč za to objavo prevedla Marjeta Kos-Šašel in pregledal prof. Kajetan Gantar; obema prirsčna hvala!
- 84a. W. Wienert, *Die Typen der griechisch-römischen Fabel*. Helsinki 1925 (FFC 56) 34.
85. G. Rizzi, *I Santi ed Eremiti Trentini* (cit. po. P. B. Bolognani, *St. Romedio*. Der eigenartigste Wallfahrtsort Europas. Ausgabe der Franziskanerpatres. Trento, s. a.

86. Mimo neprepričljive mitološke razlage (češ da sta na ti plošči »kultno-demonološke vsebine« upodobljena »sončni bog« in »Fenriswolf« (cfr. E. Schaffran, *Die Kunst der Langobarden in Italien*, str. 18) so ta kamniti relief skušali pritegniti tudi v krog ilustracij naše legende, konkretnije v zvezo s sv. Korbinijanom. Ker je v času morebitnega nastanka te plošče zraven Korbinijanove legende z medvedom (pred letom 931) obstajala tudi starejša, Maksiminova, iz 8. stol., bi bil klesar mogel dobiti navdih zanjo tako pri prvi kakor pri drugi. Drzmem pa si predlagati še tretjega potencialnega kandidata: Untermais je namreč vse do leta 1816 spadal pod škofijo Chur/Cuera, in tam imajo za patrona sv. Lucija, ki je prav tako povezan z medvedom (gl. I. 4). Ker nekateri zagovarjajo kasnejši nastanek reliefa (12. stoletje), velja vzeti v pretres tudi to tretjo mogočnost.

87. *Liber Pontificalis* tridentinske cerkve (1039—1043) našteva vse v škofiji češčene svetnike: Remedija ni med njimi. Pravi, da se prvič omenja v darilni listini z relikvijo njegove lobanje (1097). Omenjen je v življenjepis sv. Vigilija (1244—1250), vendar še brez medveda. Iz AASS Octobris I, 45 je vredno podčrtati, da »Vitae Sancti nec antiquae nec immunis a fabulis«. (Za pravljice da je treba šteti med drugimi: de avibus tegulas alis ferentibus, de urso, devorati equi vices subeunte, de tintinnabulo sponte sonante... Ibid., str. 51). Taki okrasni »loci communes« so bili Remediju pritaknjeni v 14. in 15. stol. Na začetku 17. stol. je F. Ferrarius (*Catalogus Sanctorum Italiae*. Mediolani 1613) izjavil, da svetnikova Vita, iz katere je črpal podatke, »nonnulla agere videtur censura, praesertim circa ursum, quo S. Romedius equitando usus traditur«. Kajpada se je s to kritično oceno strinjal tudi M. Rader (*Bavaria Sancta* 3, 1627, 22). Od srede 18. stol. (G. Tartarotti, *Apologia delle memorie antiche di Rovereto*. Lucca 1758) pa se začenjajo že resnejši dvomi: ali je sploh kdaj živel svetnik, čigar ime, god in spomin na prenos/translatio relikvij naj bi sovpadali (mar res samo po naključju?!) z imenom, godom in translacijo reimskega škofa Remigija. Celó tako umirjen avtor kot M. Zender je nedavno zapisal: »Mislim, da bi vnovični pregled pokazal, da sta Remigij in ta ljudski svetnik — Remedij — identična, posebno ker je Remedius stara oblika imena Remigius in je tudi za svetnika iz Reimsa spričana tje v Srednji vek« (*Räume und Schichten MA Heiligenverehrung*, Köln 1973, p. 187). V koledarju sv. Willibrorda iz začetka 8. stol. je Remedijev god imenovan *natale remedi*; pesnik Alkuin († 804) omenja *Remedium*... *predicatorem in Remanam urbem*, pri čemer gre seveda za mesto Reims in v njem sv. Remigija! — Samo zaradi napačnega (ljudskoetimološkega) povezovanja Remedijevega imena z Rimom oziroma »romanjem« je pri tirolskem svetniku iz doline Non oblika Remedij začela slabeti in se umikati novi obliki Romedij.

88. A. de Gubernatis, *Zoological Mythology or the Legends of Animals* II. London 1872, 150.

89. A. Aarne, *Estonische Märchen- und Sagenvarianten*. Hamina 1918 (FFC 25).

90. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Antti Aarnes »Verzeichnis der Märchentypen« (FFC No. 3) Translated and Enlarged by Stith Thompson. Second Revision. Helsinki 1961 (FFC No. 184).

91. N. P. Andrejev, *Ukazatelj skazočnyh sjužetov po sisteme Aarne*. Leningrad 1929.

92. J. Balys, *Lietuviu pasakojamosios tautosakas motyvu katalogas. Motif-Index of Lithuanian Narrative Folklore*. Kaunas 1936.

93. *Vostočnoslavjanskaja skazka. Sravnitel'nyj ukazatelj sjužetov*. Sostaviteli: L. G. Barag, I. P. Berezovskij, K. B. Kabašnikov, N. V. Novikov. Otvetstvennij redaktor K. V. Čistov. Leningrad »Nauka« 1979.

94. H. Günter, *Die christliche Legende des Abendlandes*. Heidelberg 1910; — Isti, *Psychologie der Legende*. Freiburg i. Br. 1949.

95. C. Grant Loomis, *White Magic. An Introduction to the Folktale of Christian Legend*. Cambridge, Mass. 1948.

96. J. Bolte und G. Polívka, *Zu Bürgers Münchhausen*. Zf. d. Vereins f. Volkskunde 28, 1918, 129—132.

97. G. Vidossi, *In margine ad alcune avventure di Münchhausen*. Helsinki 1955 (FFC 162) 3—5.

98. Gl. zgoraj op. 15.

99. V mislih imam zgoščeni članek *Bär (Wolf) im Gespänn* (*AaTh* 1910), gl. zgoraj op. 68.

100. Le-ti sicer legendo že od Lutra sèm odklanjajo, zdaj pa so se vseeno vključili v to folklorno-literarno-versko manifestacijo, če drugače ne s satirično-parodijskim spevom-stripom *Der heilige Anton von Padua* (1870), izpod peresa nemškega ilustratorja Wilhelma Buscha.

Zusammenfassung

AUF DEN SPUREN DES BÄREN VON KRIŽNA GORA

Der internationale Märchentyp AT 1910

in der Hagiographie, Ikonographie, Literatur und mündlichen Überlieferung

Der Autor hat sich mit diesem Märchen schon einige Male befaßt: 1974 am Rand der Abhandlung über die Sternennamen bei den Slowenen (wo für das Sternbild Ursa Maior außer dem Namen »St. Martins Wagen« auch noch ein ätiologisches Märlein bekannt ist);^{16, 17} 1975 umfangreicher auf dem 4. Internationalen Symposium der Balkanfolklore in Ohrid, wo ihm als Ausgangspunkt der Ortsheilige Naum von Ohrid diente;³¹ 1977 zusammenfassend in der Enzyklopädie des Märchens.⁶⁸ Im vorliegenden Artikel wird zwar die Dokumentation aus Slowenien hervorgehoben (der hl. Korbinian auf zwei spätgotischen Fresken — Bild 1 — aus der Dorfkirche in Križna Gora bei Skofja Loka;³ der hl. Martin im Erzählgut der Westslowenen;¹⁷ der hl. Erasmus in einer Beschwörungsformel gegen das Unwetter aus der Umgebung von Vrhnika bei Ljubljana^{8(a)}), wie auch aus anderen Gegenden Jugoslawiens (Pićan/Pedena in Istrien — der hl. Nicephorus;^{8—9} aus der Nähe von Ohrid in Makedonien — der hl. Naum^{31—41} und der hl. Kliment³⁰), ohne daß jedoch dabei das Material aus anderen Gegenden absichtlich vernachlässigt würde. Die Begrenzungen müssen lediglich den unzulänglichen Informationen zugeschrieben werden (gesammelt ohne Besuche in situ, lediglich aus der Literatur oder auf dem Korrespondenzwege), was bei der großen geographischen Verbreitung des Märchens — des legendären und des weltlichen — vom Atlantik bis zum Kaukasus und bis Mesopotamien nicht einmal verwunderlich ist.

Das Gesamtmaterial wird zunächst getrennt, auf zwei Gleisen, erörtert. Kapitel I umfaßt die religiös gefärbten Überlieferungen, einkomponiert ins Leben von ca. 35 unterschiedlichen Heiligen und der besseren Übersichtlichkeit wegen in sechs inhaltlich bedingte Abschnitte eingegliedert: 1. Bär/Wolf erschlägt das Saum/Reittier eines Heiligen auf der Pilgerfahrt, 2. Wolf zerreißt das Saum/Reit/Gespanntier des hl. Martin und noch irgendwelches Heiligen, 3. Ein wildes Tier tötet einen Ochsen während des Transportierens von Heiligenreliquien, 4. Bär/Wolf erschlägt das Haustier eines Heiligen beim Pflügen, 5. Bär/Wolf zerreißt ein Tier, das einem Heiligen beim Bauen behilflich ist, 6. Einige Zusätze zum Kapitel »Heiliger contra Raubtier«, wo auch noch der Teufel seinen Schwanz hinzusteckt.

Kapitel II ist dem weltlichen Zweig der Märchenüberlieferung AT 1910 gewidmet, die nur selten ganz alleinstehend auftritt,⁶⁴ ohne irgendwelche Beigabe oder funktionale Verdoppelung. Je einmal in Slowenien,¹⁷ Kroatien⁶⁵ und in Bulgarien⁶⁶ tritt die Überlieferung AT 1910 zwar noch alleinstehend auf, doch in ätiologischer Funktion, als Deutung der Form des Sternbildes UM (mehr darüber im Abschnitt II/1).

In Abschnitt II/2 wird erklärt, wie AT 1910 normalerweise in Verbindung mit anderen Märchentypen erscheint. Waren bis zum Jahr 1977 davon 17 Typen nachgewiesen, sind es heute bereits 23 (sie werden oben aufgezählt, auf S. 184). Des begrenzten Raumes wegen ist allerdings überhaupt nicht daran zu denken, die Verknüpfungen mit sämtlichen 23 Kontaminationsmärchen zu überprüfen; als Veranschaulichung — als greifbares Beispiel einer Verknüpfung mit AT 1910 — ist hier nur ein Märchentyp ausgewählt worden: AT 650 — Strong John. Oben auf S. 184-5 ist in schriftsprachlicher slowenischer Übersetzung der integrale Text einer der zwei Varianten dieses Märchens abgedruckt, aufgezeichnet im August 1975

unter den Slowenen im Resiatal.⁶⁹ Der Held trägt dort keinen Namen, während er sich andernorts in Europa häufig auch solcher Namen wie z. B. Devetak und Gvozdeni Antona [der eiserne A.] (Kroatien 1966 und 1955), Polovinmican (Mazedonien um 1860), Păcală (bei den Rumänen 1958), Hamalau (bei den Basken 1878) u. a. rühmt. Unter den Antihelden, die vom Helden gezwungen werden, die Arbeit des erschlagenen Haustieres zu übernehmen, sind außer dem Bären, Wolf, Löwen oder einem mythischen Wesen (Div, Teufel) noch die Schlange⁷⁸ und das Weib⁷⁹ anzuführen.

Abschnitt II/3 ist dem Märchen AT 1910 in der Literatur gewidmet, wo nach dem gegenwärtigen Wissen nur Baron Münchhausen⁸⁰ und Äsop auftreten. Bei Münchhausens Bericht vom Wolf, der sich in ein Pferd einfrisst, so daß nur der Pferdebalg übrig bleibt — und noch dieser am Ende wegfällt — so daß danach der Wolf den Schlitten ziehen muß, sind gewisse verwandte Züge mit der ostslawischen (russischen und weißrussischen) mündlichen Überlieferung, wie sie schon seit Afanasjev^{82, 83} bezeugt ist, nicht zu übersehen; zur Bearbeitung der Frage über den Umfang der Verbindungen und Parallelen und über die wechselseitige Abhängigkeit zwischen Münchhausen und der russischen bzw. weißrussischen mündlichen Überlieferung sind in erster Linie die ostslawischen Folkloristen berufen.

Ganz am Ende ist die Rede von Äsop, obwohl es nicht verkehrt wäre, die Arbeit mit ihm zu beginnen. Es handelt sich um den kurzen griechischen Text Ἀγόρης καὶ λύκος (Der Pflüger und der Wolf), auf den ein unbekannter Fabeldichter irgendwann am Anfang unserer Zeitrechnung vermutlich in mündlicher Überlieferung gestoßen ist und den er seinen eigenen erzieherischen Ansichten und Bedürfnissen angepaßt hat.^{84, 84a}

Im III., dem Schlußkapitel, wird zunächst eine flüchtige chronologische Übersicht des gesamten, des religiösen und des weltlichen, Materials vorgelegt, von der äsopischen antiken Übermittlung bis zur im J. 1975 aus dem Volksmund aufgezeichneten Variante. Im Unterschied zu den vorherigen Veröffentlichungen des Autors zu diesem Thema, als er hauptsächlich mit Zusammenfassungen und bibliographischen Übermittlungen operierte, sind diesmal einige kürzere Texte zur Gänze oder zumindest in wichtigen Auszügen veröffentlicht. Bei zweien der Schlüsselfiguren — dem hl. Maximinus (Mitte des 8. Jh.)⁵ und dem hl. Korbinian (vor 931) — ist der Text in der originalen lateinischen Fassung wiedergegeben, um zu zeigen, wie sich auch die Hagiographen untereinander ein Vorbild suchten, voneinander »Wunder« ausliehen, sie aus einer Vita in die andere leicht retuschiert verpflanzten, nur bis zu solchem Grade verändert, um ihr Treiben zu verschleiern. Ihre Absicht war allerdings seit jeher durchsichtig: das Ansehen des Verherrlichten zu heben, etwas Neues, Ungewöhnliches hinzuzufügen, was beim einfachen Volk zünden würde, das gerade nach derartigen starken, nicht mystischen, sondern greifbaren Abenteuern aus dem Leben Verlangen spürt. Die Wahrheit der erzählten oder bildlich dargestellten Konfrontation des Heiligen mit dem Bären/Wolf usw. suchte man hier und da auch noch mit der namentlichen Anführung einiger Schauplätze des Geschehens zu untermauern, z. B. *Urseria*⁵ in der Nähe Roms, *Ourscamps*⁴⁷ in Frankreich, *Rénik-ann-Asen*⁴² in der Bretagne, *Glasco* (Glasgow)⁴⁵ in Schottland und anderes mehr. Eine ähnliche Rolle haben auch andere ätiologische Märlein inne, nicht zuletzt die astralen.

Unter den Aktivitäten des Helden, als das Haustier von einem Raubtier angefallen wird, fällt der Ehrenplatz wohl dem Pflügen zu. Namentlich ist die bulgarische Überlieferung von Gott (Groß)vater aus der Umgebung von Sophia zu unterstreichen, die mit der Veröffentlichung im J. 1892 nicht erlosch,²⁶ sondern sogar noch nach dem Zweiten Weltkrieg registriert wurde, z. B. bei Razgrad im NO Bulgariens und im J. 1955 bei Varna.²⁷ Gott, »Herr Großvater« (Djado Gospod) läßt sich als »Culture Hero« zur Erde nieder, vorsätzlich deswegen, um Eva das Spinnen und Weben, Adam das Pflügen beizubringen; und eben während dieses göttlichen Pflügens, dem ersten auf Erden, mischt sich der Wolf ein, indem er den

Ochsen erwürgt usw., nach der bekannten Schablone... Im Zusammenhang mit dem Pflügen kann es überhaupt kein Zufall sein, daß der Acker der Schauplatz und der Pflüger der Held der zweitausend Jahre alten märchenhaften Äsop-Fabel,⁸⁴ das heißt des ersten nachgewiesenen Dokuments über AT 1910 ist.

Was die räumliche Distribution der Heiligen anbelangt, fiel es dem Autor dieser Abhandlung erst hier, anlässlich des Zusammenfassens ein, daß er nicht zusammengezählt hatte, wie viele Heiligen-Bändiger wilder Tiere die einzelnen Länder in die gemeinsame eurasische legendäre Schatzkammer beigesteuert haben. Deswegen sei ihm gestattet, dies wenigstens im letzten Augenblick zu berichtigen, wobei die deutschen Benennungen sowohl der Kontinente als auch der Staaten in alphabetischer Reihenfolge aufgezählt sein mögen:

Asien 3 (Gerasimus, Jordanien; Hieronymus; Maṭar al-Bādarā'i, Mesopotamien). — Europa 32: Belgien 1 (Austreberta); Deutschland 2 (Korbinian, Maximinus); Frankreich 13 (Eloy, Envel, Fillan, Gens, Hervé, Houarniaule, Humbert, Jacques de Tarentaise, Maló, Martin, Psalmet, Thegonnac, Viance); Griechenland 1 (Dionysios); Großbritannien 1 (Kentingern/Mungo); Italien 9 (Antonio, Bernardo, Eustorgio, Giulio, Guglielmo, Leone, Lugano, Marino, Remedio); Jugoslawien 3 (Erasmus, Naum, Nicephorus); Schweiz 2 (Gallus, Lucius); unlokalisiert 1 (Poppon).

Zur vorliegenden Übersicht ist anzumerken, daß bei der Einreihung in diesen oder jenen Staat der Ausstrahlungskern ausschlaggebend war (so z. B. bei Korbinian Freising in Bayern und nicht die Gegenden, wohin sich die Verehrung und Darstellung des Heiligen sekundär verbreitet hat, z. B. in Slowenien das Gebiet von Škofja Loka, ein ehemaliges Lehen der Freisinger Bischöfe; Ähnliches gilt auch für Dionysios⁴⁶ und sein Kloster unter dem Olymp, von ihm wird ja auch in Albanien erzählt; und natürlich für Naum, über den Zeugnisse vermutlich auch in Albanien und Griechenland gefunden würden, obwohl sein »Nest« das Kloster am Ohridsee ist). Dieser oder jener der Aufgezählten hat hingegen nicht einmal sein Nest, wenn er nur als Held einer Erzählung bekannt ist; als solcher muß er jener Region zugesellt werden, wo von ihm erzählt wird (Antonius der Abt — Italien; Erasmus — Slowenien). Auch die historischen Argumente sind nicht entscheidend, vielmehr ausschließlich die gegenwärtige Zugehörigkeit der Gegend (z. B. Lukan, Remedius in Südtirol). Und schließlich — beim hl. Martin — ist Slowenien (Jugoslawien) durch Frankreich überflügelt worden, da dieses Land viel mehr Zeugnisse über ihn aufzuweisen hat und seine vermutliche Wiege darstellt. Kein Wunder endlich, daß der Stridonier Hieronymus unter Asien zu suchen ist.

Für den weltlichen Zweig der Überlieferung von AT 1910 könnte man augenblicklich beim besten Willen keine derartige Übersicht zusammenbringen, wie sie eben für die hagiographischen Zeugnisse vorgelegt worden ist. Es gibt zu viele Unbekannte sogar in Zusammenhang mit der bereits veröffentlichten Literatur, um das unveröffentlichte Erzählgut in unterschiedlichen Folklore-Archiven gar nicht zu erwähnen.

Aus der langen Reihe erreichbarer und der sicher noch längeren Reihe der augenblicklich dem Verfasser unerreichbaren ikonographischen Zeugnisse wurden zur Illustrierung der vorliegenden Veröffentlichung neunzehn ausgewählt. Einige Darstellungen könnten schon aus der Zeit vor dem J. 1000 stammen (von den veröffentlichten ist das nur Nr. 17), während die jüngste dem Autor bekannte Darstellung des Bärenwunders — das Pflügen — aus dem J. 1963 herrührt: auf einer Ikone in der Kirche oberhalb von Varoš bei Prilep in Makedonien. Von den weltlichen Märchen sind — nach dem Zeitpunkt der Aufzeichnung — noch jünger jene zwei, die im August 1975 im Resiatal aufgetaucht sind (s. oben, S. 194—185).

Ungeachtet der Tatsache, daß es in der Kenntnis des Materials über AT 1910 — des religiösen und des weltlichen, des hagiographischen und des ikonographischen — nach wie vor empfindliche Lücken gibt, ist etwas dennoch schon jetzt klar: daß der Grundkern dieses Märchentyps, jene lebendige Quelle, woraus alle schöpfen und sie nicht erschöpfen, die mündliche Überlieferung ist.